

NR 4 2018

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Professor Lars Berggren, Lund

F. museichef Göran Larsson, Lund

1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Fil.dr Bengt Söderberg, Lund

Innehåll

	Sid.
Andreas Manhag: Adam van Dürens kungliga porträttgalleri En omtolkning av fyra, år 1524 skulpterade, porträtt i Lunds domkyrkas norra tvärskepp	1
Anders Persson: »Stalloxens jul» på Krageholms slott år 1730 – Kort om stalloxar i Skåne	9
Karin Lundqvist: Glas- och bärnstenspärlorna från ESS-gravfältet	14
Annika Knarrström: Arkeologi på en fit i Falsterbo	26

Detta nummer av Ale utges med stöd av Thora Ohlssons stiftelse, Lund.

Adam van Dürens kungliga porträttgalleri

En omtolkning av fyra, år 1524 skulpterade, porträtt i Lunds domkyrkas norra tvärskepp

Av Andreas Manhag

Antikvarie, Historiska museet vid Lunds universitet

Denna artikel berör byggmästaren Adam van Düren, verksam vid Lunds domkyrka under 1500-talets första kvartal, och nyupptäckta fakta kring fyra av honom skulpterade porträtt. Sedan Historiska museets föreståndare Otto Rydbeck för ungefär 100 år sedan lade fram en hypotes om att det ena porträttet kunde föreställa van Düren själv, har detta tills nu stått oemotsagt. I artikeln argumenterar jag för att nämnda porträtt i själva verket föreställer kung Fredrik I, samt att det ingår i en serie av fyra kungliga porträtt, utförda 1524. Artikeln bör vara av stort intresse för såväl studiet av Lunds domkyrka som för dansk historia, inte minst vad gäller kungliga porträtt.

Laurentiidomen i Lund är med dess analkande 900-års jubileum inte endast en av Skandinavians mest ärevördiga tempelbyggnader, den är ur ett arkeologiskt, arkitektoniskt och ett konstvetenskapligt hänseende också en av de mest utforskade. Trots att många av dess väl förborgade hemligheter systematiskt har blivit avslöjade, visar det sig ibland att domkyrkan ännu har förmågan att bjuda på överraskningar.

Här presenteras en ny tolkning av fyra skulpterade porträtt, utförda av den enigmatiske byggmästaren och bildhuggaren Adam van Düren, tillkomna under de i dansk historieskrivning turbulenta åren 1524 och 1525. Utifrån en jämförelse med samtida skulpterade och målade avbildningar kan nu identiteten på två av van Dürens fyra berörda porträtt med stor säkerhet fastställas som tillhöriga de två rivaliserande tronpretendenterna Fredrik I och Kristian II, vars strider fick ett blodigt avslut i och med slaget utanför Lund 1525. Ett tredje krönt porträtt tolkas i artikeln med viss säkerhet som den senares

fader, kung Hans och ett fjärde kan med stor sannolikhet identifieras som ett porträtt av Fredriks maka Sophie av Pommern.¹

Byggmästare van Düren i ärkebiskopens och konungens tjänst

Mäster Adams rustikt humoristiska skulpturer, tillförda domkyrkan under 1500-talets första tre decennier, har både genom muntlig tradering och akademisk forskning varit föremål för såväl de äldsta påvisbara, som de mest varierande tolkningarna, som gjorts av helgedomens skulpturer överhuvudtaget.² I det första mer omfattande verket gällande domkyrkobyggnaden, *Berättelse om Lunds domkyrka*, vilket som handskrift författades av akademibibliotekarie Johan Corylander någon gång mellan 1754 och 1756, upptog van Dürens konstverk hela fem av de åtta illustrationer som ägnades åt domkyrkans skulpturala märkvärdigheter.³ Under 1900-talets första hälft har framförallt professorn i arkeologi Otto Rydbeck gjort sig bemärkt

som den stora kännaren av van Dören och hans verk *Två märkliga konstnärer* från 1918 räknas än idag som normgivande i ämnet. Därefter har mästern Adams konstverk outhärligt fortsatt att fascinera både forskare och allmänhet.⁴

Adam van Dören verkade under den danska katolicismens slutskede och blev den sista byggmästare som arkitektoniskt och konstnärligt omformade domkyrkan under en tid då Lund ännu var Danmarks och Sveriges kyrkopolitiska medelpunkt. Han gav katedralen den huvudsakligen sengotiska exteriör som bevarades intakt under de följande tre sekler, ända fram till 1800-talets nyromanska stilrestaureringar. Idag återstår inte mycket av van Dörens rent arkitektoniska bidrag. Tornens trappgavlar revs 1769 respektive 1812, och under det nittonde århundradets andra hälft revs också samtliga strävpelare, inklusive det mycket karakteristiska och väl tilltagna stödet för den södra korsarmen, vilken pryddes med några av mästern Adams såväl mer välkända som mer okända skulpturer. Vad gäller hans övriga konstnärliga bidrag har merparten av skulpturerna lämnats orörda, till stor del eftersom de sedan 1600 har betraktats som anmärkningsvärda, inte så mycket på grund av deras skönhet som deras kuriösa värde, med allegoriska och samhällskritiska budskap ackompanjerade av ett folkligt naivt formspråk. Störst intresse har huvudsakligen riktats mot två verk som är belägna i domkyrkans krypta; ärkebiskop Birger Gunnersens mäktiga sarkofag och den närbelägna brunnen med dess djärva kritik mot den rådande samhällsordningen. Denna artikel riktar istället blicken mot det norra tvärskeppets valv. Där befinner sig, på 14 respektive 17 meters höjd, fyra porträtt som sattes upp 1524, under slutfasen av van Dörens restaurering. Endast några år därefter försvinner byggmästaren själv spårlöst ur de historiska källorna.

Restaurering och dekorerings av det norra tvärskeppet

Adam van Dören hade kallats till Lund av den folkligt sinnade ärkebiskop Birger omkring 1506. Under Birgers ledning restaurerade och omformade han stora delar av kyrkan samt inrättade ärkebiskopens sarkofag och Mariakapellet i kryptan.⁵ Då den handlingskraftige Birger avled 1519, sammanföll det med en omfattande politisk kris i Norden, såväl ur ett kyrkligt som ur ett statligt hänseende. Domkapitlet, Kronan och den Heliga stolen lyckades aldrig enas om vem som skulle efterträda ärkebiskopsämbetet och eftersom inga av de följande ärkebiskoparna blev påvligt stadfästa var de i realiteten relativt maktlösa. Detta skifte mellan andlig och världslig maktutövning hade direkta konsekvenser för van Dörens fortsatta verksamhet, såväl vad gäller kyrkliga som fortifikatoriska arbeten.

Efter en vistelse i Stockholm, dit han hade gjort Kristian II följa under dennes korta tid som svensk kung, tog mästern Adam sig an domkyrkans förfallna norra tvärskepp.⁶ Hela valvet murades om och dekorerades med en allegorisk framställning av Kristi passion och uppståndelse, snarlik den han mot slutet av 1400-talet hade skulpterat för Linköpings domkyrka. På två kragstenar som stöttade valvkåporna skulpterades ansikten med årtalen för korsarmens iståndsättande: 6723 efter världens skapelse respektive 1524 efter Kristi födelse.⁷ I det enorma fönstrets valvbåge placerades två konsoler, också i form av ansikten (bild 1).

Porträtten är några av domkyrkans mindre uppmärksammade konstverk, säkerligen på grund av att de båda vid fönsterbågen befintliga ansiktena av Zettervall blev halvt gömda i små nischer, samt att de andra två, ursprungligen som nu, endast skymtar i valvdunklet.

På grund av att det manliga ansiktet i fönsterbågen (bild 2), i likhet med ärkebiskop

Bild 1. Valv och fönsterbåge med tre av porträtten knappt synliga, detalj av akvarellerad teckning av E. E. Nielsen 1834. Domkyrkomuseet i Lund.

Birgers, hade skulpterats på ett mycket levande vis, med skarpt framträdande näsa och hängande kinder, ansåg historikern och landsarkivarien Lauritz Weibull 1906 att de två föreställde porträtt av kung Hans och drottning Kristina av Sachsen. Det förra beskrev han som porträtterat med en slående likhet och det senare som endast schablonmässigt skulpterat. Vidare ansåg han att de hade satts dit före kung Hans död 1513.⁸ Först 1911 kunde professorn i arkeologi Otto Rydbeck vid en närmare undersökning upptäcka att årtalet 1524 stod skrivet på ett av porträtten i valvet.⁹ Weibulls antagande kunde därmed uteslutas och själv spekulerade

Rydbeck 1918 i möjligheten att dessa porträtt i stället kunde föreställa byggmästaren van Düren själv och hans fyra år tidigare bortgångna hustru Birgitte.¹⁰ Denna hypotes återgavs upprepade gånger av Rydbeck och har också återgivits i senare forskning.¹¹

Ett kungligt porträttgalleri i ärkebiskoparnas tvärskepp

Att byggmästaren på en så prominent och upplyst plats som i fönsterbågen skulle ha förevigat sig själv och sin avlidna maka förefaller som ett osannolikt tilltag, inte minst med tanke på att han annars endast efterläm-

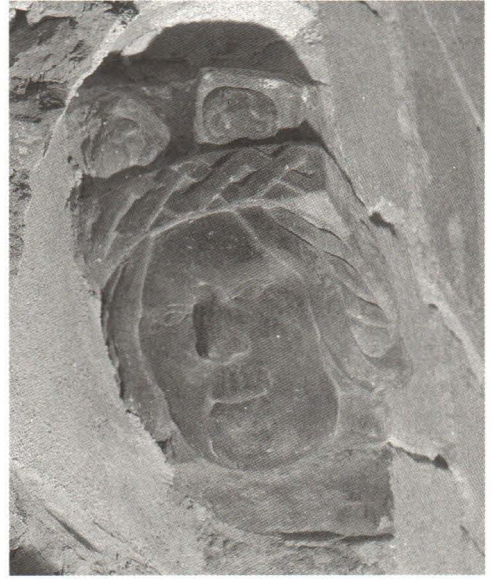

Bild 2 och 3. Ansiktena i den forna fönsterbågen, belägna 14 meter ovan golvet. Foto LUHM.

Bild 4. Fredrik som hertig av Schleswig-Holstein-Gottorp. Porträtt i brons från den kenotaf i Bordesholms klosterkyrka som tillverkades i samband med hans första hustru Annas av Brandenburg död 1514.

nade signaturer eller stenhuggarmärken. Dessutom beskrev Corylander familjens gravvård på Kraftskyrkogård som oansenlig.¹² I det avseendet var Weibulls antagande att porträtten föreställde ett regentpar mer rimligt, eftersom byggmästaren tidigare på andra platser i domkyrkan med avbilder och/eller heraldiska vapen hade förevigat både ärkebiskop Birger, kung Hans och drottning Kristina. Weibull hade rätt i att det måste ha varit ett regentpar som stod modeller, men bevisligen inte från tiden före 1513 utan från år 1524. Det manliga porträttet har i själva verket övertygande fysiska likheter med Adams nya arbetsgivare, efter ärkebiskopens död, den utnämnde men ännu inte krönt 53-åriga Fredrik I (1471–1533).

Vid en jämförelse med Fredriks kenotaf från 1514 i Bordesholm klosterkyrka, Schleswig-Holstein (bild 4), och hans postumt skulpterade kenotaf i Schleswigs domkyrka från 1552, är överensstämmelsen med domkyrkans porträtt i varje detalj så påtaglig, inte minst med avseende på den gropförsedda ha-

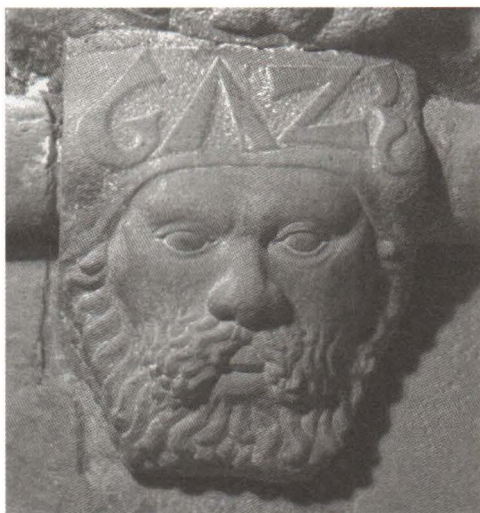

Bild 5. Porträtt i östra valvbågen, beläget 17 meter ovan golvet och daterat 6723 (1524). Foto LUHM.

kan och den karakteristiska skepparkransen (som återfinns på i princip samtliga kända avbildningar av honom), att jag vågar fastslå att det verkligen är Fredrik I som avbildas i domkyrkan.¹³ På flera av hans porträtt bär han dessutom, i likhet med domkyrkans skulptur, en baret med öronlappar. Enligt praxis alltsedan kung Hans död avbildades regenterna sällan med krona. Däremot tycks det kvinnliga porträttet (bild 3), rimligtvis föreställande drottning Sophie av Pommern (1498–1568), bära en stiliserad krona eller dylikt över en bandförsedd hätta.¹⁴

Upptäckten av dessa två regenter blir än mer intressant om de sätts i relation till de två andra närbelägna ansiktena. De är placerade högst upp under valvet, vid 17 meters höjd, och är knappt synliga från golvet. Weibull antog att det östra porträttet (bild 5), under den uppståndne Kristus, var mästern Adams självporträtt. Ett mer troligt antagande är att detta ansikte med baret, breda mustascher samt ett lockigt och klucket skägg, i själva verket föreställer den sedan 1523 landsflyktige och samma år av Martin Luther konverterade Kristian II, som då ännu hyste hopp om att återta kronan. Samtliga porträtt av

Bild 6. Kristian II enligt gravyr från 1529, utförd efter tecknad förlaga av Jan Gossaert.¹⁵

nämnde kung uppvisar dessa fysiska karakteristika och ofta bär han dessutom just baret, i likhet med sin farbror Fredrik (bild 6). Kristian lär förstås inte ha suttit modell, men Adam hade med säkerhet träffat honom personligen under vistelsen i Stockholm och sannolikt hade han avbildningar till hands.

Det motstående porträttet (bild 7), under den återuppstående fågel Fenix i väster, har i jämförelse med de övriga tre porträtten mycket grova drag. Under ett smalt band, av Rydbeck säkerligen felaktigt kallad pannbin-

Bild 7. Porträtt i västra valvbågen, daterat 1524. Foto LUHM.

Bild 8. Van Dürens förmodade porträtt av kung Hans på brunnskaret i kryptan, daterat 1513. Foto LUHM.

del, syns vid en närmare granskning ett nästan groteskt ansikte vilket föranledde Weibull att beteckna den som en teatermask.¹⁶ Om den självvironiske och folkligt humoristiske byggmästaren överhuvudtaget efterlämnade något självporträtt, bör detta vara det mest sannolika. Jag håller det emellertid för mer troligt att detta är ett postumt porträtt av den 1513 avlidne kung Hans, vilken på samtliga kända porträtt, inte minst de gjorda av van Düren, uppvisar en snarlik frisyre. Pannbandet och sifforna tycks istället för en bindel snarast föreställa en stiliserad krona. Kronans form uppvisar likheter med den på det förmodade porträttet av drottning Sophie i fönsterbågen, dels med avseende på graden av abstraktion, dels med tanke på att båda i likhet med Kristians baret är tvärt avhuggna i sidorna. Det finns också fysiska likheter med van Dürens övriga porträtt av kung Hans. Det äldsta av dessa pryder en av de bislagsstenar som uppställdes framför trappan till Köpenhamns slott 1503 (bild 9), vilket Rydbeck 1907 med övertygande argu-

Bild 9. Van Dürens porträtt av kung Hans från Köpenhamns slott 1503. Näsan avslagen och ersatt med en som inte motsvarar originalet.

ment kunde tillskriva van Dürens produktion.¹⁷ En länk mellan porträttet i takvalvet från 1524 och porträttet på bislagsstenen är det kungliga porträtt som pryder den östra hällen av det brunnskar som befinner sig i domkyrkans krypta, daterat till 1513 (bild 8). I likhet med 1503 års porträtt är detta framställt enligt en medeltida grundmall; *en face* med spira och krona samt med en furstlig kåpa av identiskt snitt med den på bislagsstenen, med bred nedvikt krage. Porträttet från 1513 är i sin tur nästintill identiskt skulpturen från 1524, såväl frisyren, ögonens sneda horisontala lutning, de tunga ögonbrynsbågarna, näsans grundform, den breda kluvna hakan, de hängande kinderna och läpparnas säregna form. Mycket tyder således på att det rör sig om samma person på samtliga van Dürens tre porträtt, avbildade med ungefär ett decenniums mellanrum och med ett gradvist förstärkande av de personliga ansiktsdragen (jämför bild 7, 8 och 9).

Generellt sett är de båda porträtten i valvbågarna mycket grova, på gränsen till kariatyrartade. Att det västliga valvporträttets fysiologi är avsevärt grövre än övriga porträtt av Hans är därför inte att betrakta som ett argument för att det inte skulle vara kungligt, eftersom det samma gäller det östra port-

trättet, vilket med största sannolikhet föreställer Kristian II. Om porträttet i fråga kan bedömas som en trolig avbildning av kung Hans utgör de fyra porträtten tillsammans ett regentgalleri av de tre furstar under vilka mästern Adam verkade, såväl avlidna, landsflyktiga som regerande. Detta antagande blir än mer intressant om det tas i beaktande att det norra tvärskeppet under medeltiden antas ha varit ärkebiskopens avskilda och privata del av domkyrkan, med såväl separat ingång från ärkebiskopsgården Lundagård, som en förmodad kateder i den västra murens lejonflankerade säte.¹⁸ I och med Birgers bortgång 1519 tycks ärkebiskoparnas överhöghet helt ha gett vika för de lutherska furstarna och en regentserie i de katolska ärkebiskoparnas privata lokal bör på ett tydligt vis ha markerat såväl makt- som trosskiftet.

Summary

Underneath the arched roof and in the window frame of the north transept in the Cathedral of Lund four sculptured faces are found. They are all ascribed to the master builder and sculptor Adam van Düren, who worked at the cathedral from about 1506 until the end of the 1520s. The faces are placed at a very high elevation and hence barely visible from ground level. It was not until 1911 that they were inspected at closer range, on which occasion it was discovered that two of them were inscribed with a date, 1524. The two faces in the window frame have been sculptured in such a realistic and individual manner that they have been deemed likely to be portraits. At the beginning of the century there were various suggestions as to which particular individuals they represented. Of these the one made by professor Otto Rydbeck in 1918, that they were a self-portrait of van Düren himself and his wife, has been generally accepted. Over the years Rydbeck's hypothesis has been gradually transformed into a perceived historical fact.

In all other aspects concerning van Düren's work, he seems to have been very modest. For instance, the now lost cross-shaped tombstone of his family, deceased in 1520 and buried in the cemetery east of the cathedral, was reported to have been sculptured in a very simple manner. It seems very improbable that van Düren, only four years later, would choose to depict himself and his former wife in such a prominent manner in the window frame of the cathedral.

A much more probable hypothesis, which was presented already in 1906 by the historian Lauritz Weibull, is that they depict a royal couple. Weibull suggested king John (1481–1513) and his wife Christina, but he was at that time not yet aware of the fact that two of the faces were dated 1524. This paper suggests that the portraits in the window frame in fact depict the regents during that particular year, king Frederick I (1523–1533) and Sophie. This suggestion is strongly supported through a comparison with several other portraits of Frederick, especially his cenotaph from 1514 in the abbey church in Bordesholm, in the present region of Schleswig-Holstein. As to his second wife, queen Sophie, the to date only known portrait depicts her with a peculiar cap, very similar to the one in the portrait in Lund Cathedral.

The two other sculptured faces are placed underneath the vaulted roof and are both dated 1524. The eastern one is very similar to contemporary portraits of the predecessor of Frederick I, king Christian II (1513–1523), who had been deposed the previous year, after which he went in to exile. Similarly the opposing western face shares many similarities with two portraits made by van Düren of the predecessor of Christian II, king John (1481–1513). One of these two portraits was made for the royal castle in Copenhagen in 1503 and the other was sculptured on the well vat of the crypt in Lund in 1513. In all

three depictions John shares the same facial features, hair style and crown (the crown is lacking in the suggested portraits of Frederick I and Christian II from Lund), whereas the two bodied portraits of John from 1503 and 1513 also share the same type of robe and scepter.

Including the famous sarcophagus of Birger (the last inaugurated archbishop of Lund 1497–1519), sculptured by van Düren in 1512, it appears that the master builder thus had created a complete portrait gallery and an everlasting memorial for all of his patrons and employers.

Noter

- ¹ Manhag 2017 s. 20–29.
- ² Redan 1643 uppmärksammade Ole Worm van Dürens besynnerliga bruk av runor, exemplifierat av reliefen på norra tornets sydöstra pilasterbas. Till texten hör dessutom den sannolikt äldsta avbildningen av ett av van Dürens verk. Worm 1643 s. 143–144.
- ³ Uppsala universitetsbibliotek, Handskrifts- och musik-enheten, nr. S 61. Samtliga illustrationer är med största säkerhet tecknade av Søren Abildgaard 1753. En nästintill identisk uppsättning finns på Nationalmuseet i Köpenhamn, där emellertid merparten av dem p.g.a. avsaknad av signering har tolkats som Carl Gustav Gottfried Hifefelings alster från 1773.
- ⁴ Så sent som 2011 blev van Düren till och med föremål för en skönlitterär och fiktiv levnadsteckning av Michael Economou 2011.
- ⁵ Rydbeck 1918 s. 35–38.
- ⁶ Rydbeck 1918 s. 51–56.
- ⁷ Det senare årtalet är inte synligt från golvnivå och upptäcktes därför först 1911. Rydbeck 1915 s. 152.
- ⁸ Weibull 1906 s. 69 och 73–74.
- ⁹ Rydbeck 1915 s. 151–155.
- ¹⁰ Rydbeck 1918 s. 61
- ¹¹ Rydbeck 1923 s. 240 och 1946 s. 99 f, Rydén 1995 s. 74, 1999 s. 78 och 2012 s. 365, samt i det senare verket också av Carelli s. 469.
- ¹² Corylander 1884 s. 87.
- ¹³ Weibull 1906 s. 73. I sammanhanget är det anmärkningsvärt att Weibull hänvisade till kenotafen i Bordes-holm, som exempel på att kungligheter under dåtiden kunde avbildas utan krona, men att han inte noterade likheten mellan denna avbildning och porträttet i domkyrkan (Weibull 1906 s. 101, not 15).
- ¹⁴ Jämför med dåtida drottningars huvudbonader på t.ex. van Dürens porträtt av drottning Elisabet på en bislagssten från Köpenhamns slott och på porträttet av

drottning Kristine i Odense domkyrka. Enligt Rydbecks slutsats hade mästern Adam på en av bislagsstenarna 1503 avporträtterat kung Hans. På stenen bredvid hade först senare avporträtterats Kristian II:s drottning Elisabet. Rydbeck 1907 s. 59 och 66.

¹⁵ Jämför med Gossaerts färglagda teckning från omkring 1526, Collection Frits Lugt/Fondation Custodia Paris, samt med Lucas Cranachs d. ä. oljemålning, Museum der Bildenden Künste, Leipzig.

¹⁶ Weibull 1906 s. 73. De starkt asymmetriska dragen framträder än tydligare på den avgjutning som gjordes av Otto Rydbeck 1911. Jämför bild i Rydbeck 1915 s. 151.

¹⁷ Förvarad på Nationalmuseet i Köpenhamn. Rydbeck 1907 s. 60.

¹⁸ Rydén 1995 s. 35.

Referenser

- Carelli, Peter. 2012. *Lunds historia. Staden och omlandet. 1. Medeltiden. En metropol växer fram*. Lund.
- Corylander, Johan. 1884. *Berättelse om Lunds domkyrka (utgiven av Martin Weibull)*. Lund.
- Manhag, Andreas. 2017. *Kraftstorg. Lunds mittpunkt och baksida under 500 år*. Lund.
- Rydbeck, Otto. 1907. »Kung Hans och 'drottning Kristine'. Två bildstenar från Kjöbenhavns slott.» *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. R. 2. Bd 22 (1907)*. Köpenhamn.
- Rydbeck, Otto. 1915. *Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria*. Lund.
- Rydbeck, Otto. 1918. *Två märkliga konstnärer. Adam van Düren och mästaren med signaturen A. S.* Stockholm.
- Rydbeck, Otto. 1923. *Lunds domkyrkas historia*. Lund.
- Rydbeck, Otto. 1946. »Lunds domkyrka. Byggnaden och dess inventariers historia enligt de nyaste forskningsresultaten.» *Lunds domkyrkas historia. 1. 1145–1945*. Stockholm.
- Rydén, Thomas. 1995. *Domkyrkan i Lund*. Malmö.
- Rydén, Thomas. 1999. »Adam van Düren.» *Glimmingehus 500 år. Skånsk senmedeltid och renässans. 17*. Lund.
- Rydén, Thomas. 2012. *Lunds historia. Staden och omlandet. 1. Medeltiden. En metropol växer fram*. Lund.
- Weibull, Lauritz. 1906. »Adam van Düren.» *Studier i Lunds domkyrkas historia*. Lund.
- Worm, Ole. 1643. *Danicorum monumentorum*. Köpenhamn.

Arkiv

Domkyrkomuseet i Lund
Historiska museet vid Lunds universitet
Nationalmuseet i Köpenhamn
Uppsala universitetsbibliotek

»Stalloxens jul» på Krageholms slott år 1730

– Kort om stalloxar i Skåne

Av Anders Persson

F.d. länsarkivariei Halland, Lund

Denna artikel har »legat i påse» i nästan 30 år och har nu på redaktörens begäran förverkligats. För 30 år sedan påträffade författaren dokumentet i Krageholms godsarkiv i samband med forskningar 1982–1988 rörande kulturlandskapet utveckling kring staden Ystad. Artikeln behandlar en detaljerad handskreven instruktion från år 1730 för Krageholms slott i Skåne, om hur man på bästa sätt vårdade stalloxar under sen höst och vinter innan de levande exporterades från Skåne till företrädesvis Danmark och Tyskland. Instruktionen går i sex punkter igenom vad som borde göras från tidig morgon till sen kväll med de uppstallade oxarna för att de » ... bäst trifwas, när Gud der til gifwer sin välsignelse at de äro friska.»

Krageholms slott är beläget i Sövestad socken i Herrestads härad i Skåne. Oxstallningen av oxar där och i övriga Skåne har en historia som sträcker sig långt tillbaka in i medeltiden. Men här kommer endast uppställningen av oxar i huvuddrag beskrivas för perioden ca 1680 – 1730 och då med särskilt fokus på Krageholms slott.

Krageholms slott och släkten Piper

År 1730 ägdes slottet Krageholm av släkten Piper med Christina Piper, född Törnflycht (1673–1752) som ensam kraftfull godsförvaltare, men dessutom också en kvinnlig entreprenör av rang. Hon förvärvade vid början av 1700-talet bl.a. Andrarums Alunbruk och byggde slottet Christinehof år 1740 i Andrarums socken i Albo härad. Hennes man, Karl XII:s minister, Carl Piper (1647–1716) var då död i rysk fångenskap i Nötborg. Han hade blivit rysk fånge vid slaget efter Poltava 1709.

Krageholm ägdes ursprungligen av den danske adelsmannen Jörgen Krabbe (1633–1678). Denne blev svensk adelsman 1664

och introducerades i riddarklassen under namnet Krabbe af Krageholm. Han blev under Skånska krigen 1658–1679 anklagad för samröre med fienden Danmark och, efter en

Porträtt föreställande Christina Piper (1673–1752), född Törnflycht. Av Georg Engelhardt Schröder (1684–1750).

»skenrättegång», arkebuserad på Stortorget i Malmö den 16 januari 1678. År 1704 köptes slottet av Carl Piper och Christina Piper av Jörgen Krabbes änka Jytte Thotts (1647–1707) arvingar. Allteftersom tiden gick kom många av de av danskar ägda slotten i Skåne att övergå till svenska administratörer och nyadlade. Det var en helt medveten svensk politik, att förvärva gods ägda av danskar med förankring i Danmark.

Export av stalloxar – Huvuddrag

Ekonomhistorikern Oscar Bjurling har i en uppsats i Scandia 1940 behandlat exporten av stalloxar kring sekelskiftet 1700. Här återges delar av hans forskningsresultat.

Åren 1694/1695–1708/1709 varierade antalet stallade oxar i Skåne mellan ca 3.300 st. och 4.450 st. Man skall notera, att en stor del av de stora huvudgårdsägarnas oxuppfödning var utlagd på deras arrendebönder (danska och skånska: fästebönder). I dessa bönders landgille ingick ofta som en post »att hålla fodernöt», dvs stalla en ungoxe åt jordägaren. Men, oxstallning bedrevs inte bara av de Skånska godsägarna utan också av borgare i de skånska städerna. Och man kunde också arrendera oxstallning. Som regel omhändertogs ungefär en tredjedel av hela årets oxstallning av arrendatorer. Malmököpmannen Jakob Thomson Jyde hade således

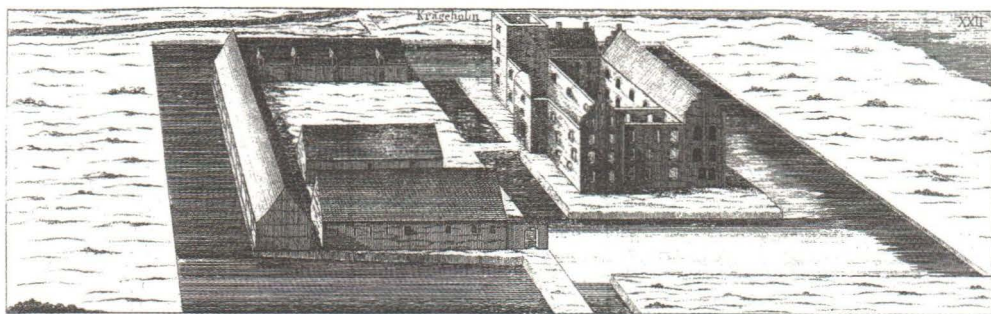
under åren 1694–1698 i medeltal per år ca 120 oxar stallade på Krageholm.

Under 1600-talet senare del kom tulltaxorna för stalloxar flera gånger att modifieras för att, dels underlätta exporten, dels försvåra exporten. År 1681 utfärdat således ett exportförbud för stalloxar under nio års ålder. Syftet var att förse de Skånska bönderna med dragoxar. Efter Skånska krigen var åkermarken i Skåne på många ställen, såsom runt Landskrona, »öde» och skulle uppodlas på »frihetsår» d.v.s. skattefritt. Utsäde saknades också på många ställen i Skåne där härarna dragit fram.

Under elva mätbara år 1694–1708 var »på årets gröda» för export i medeltal 150 st. oxar stallade på Krageholm (inklusive bl.a. Baldinge). Export av stalloxar gick främst till Tyskland och Danmark. Året 1685 utskeppades över Ystad 1.422 st. oxar, över Malmö 1.084, över Landskrona 299 samt över Helsingborg 67 st. oxar eller totalt 2.872 st. Året 1708 utskeppade över Ystad enligt tullens räkenskaper summa 2.280 stalloxar till Travemünde. Samma år utskeppades 404 st. från Landskrona, också till Travemünde.

Instruktionen 1730 – Läsanvisningar

Den handskrivna instruktionen 1730 återges i en renskrift efter denna artikel. Vad man bör notera är att den gårdsfogde som skrivit

Krageholm såsom Georg Buhrman 1680 tecknade huvudgården. Den långa oxladan syns till vänster på bilden.

artikeln var mycket mån om att alla Krageholms stalloxar skulle skötas på bästa möjliga sätt från gryning till kväll. Rengöringen av »oxeladan» framhölls som särskilt viktig. Man bör också notera att »ryktningen» i oxstallarna utfördes av slottets dagsverkesbönder. Och så; »*Vid juhletiden gifwes hvarje oxen åter en näfwa salt, eller en god sill.*» Oxarna skulle ha aptit och dricka mycket så de blev feta och orkade med marschen mot sina »konsumenter» i då främst Tyskland och Danmark.

Summary

The article deals with a detailed handwritten instruction from 1730 for Krageholm Castle in the province of Skåne, on how to take care for stable oxen during late autumn and winter before they live were exported from Skåne to preferably Denmark and Germany. The instruction in six points describes what should be done from early morning to late evening with the oxen set up so that they "... feel good when God blesses them to be healthy." The Swedish economic policy around 1680–

1710 regarding rules for export of stable oxen from the province of Skåne is also reported. Existing source material shows that both Castles in the province and citizens of the cities in Skåne as Malmö and Landskrona in referred period participated in the export of oxen. The oxen were mainly exported to and sold in Germany and Denmark.

Litteratur

- Bjurling, Oscar, »Om oxstallningen och exporten av stalloxar från Skåne under årtiondena före och efter år 1700.» *Scandia 1940, nr. 2 Lund.*
- Hansen, Kenth *Från lantlig riksadel till rik lantadel – Den dansk-skånska adelns förändring 1680–1750.* Lunds Universitet. Seminarieuppsats. Historiska institutionen, 2012.
- Jeppsson, Gert, *Bomholms lösen. Vederlagsgodset i Skåne och Danmark på 1600-talet.* Lund 2006.
- Persson, Anders, »Svedalabygden från svensktidens början till skiftena (1658–ca1800)». *Svedala genom tiderna.* Trelleborg, 1982.
- Slott och herresäten i Sverige.* Skåne 2 och 3, Malmö 1966. Huvudredaktör Sven T. Kjellberg. Artiklarna Krageholm och Christinehof.
- Svensson, Anna, *Andrarums alunbruk I och II,* Ale 1973 nr 3 och 1974 nr 1.
- Weibull, Jörgen, *Tionden i Skåne under senare delen av 1600-talet.* Lund 1952.

Kortt beskrifning huru med ryckten wid oxestallningen bör tilgå som wid desse gårdarne brukeligit är och nödigt iackttagas bör.

1. *Tages oxarne jn påstalld(en) 1. novemb(er) eller någre dagar förut, alt som wederleken sig fogar, men hälst utj ny, och tårt väder at de ey äro wåta då de sättjas in.*
2. *Gifwes dem först råghallm i 14. dagar, at uttorcka den wätskan som då efter hösten samlat, och måste de stå 2. dagar utan watn, den 3ie dagen kan gifwas dem watn.*
3. *Sedan de nu således i 14. dagar ätit råghalm, gifwes dem höö, men först om ottan innan något foder gifwes, bör hwarje oxen hafwa en näfwa sallt, hwarefter de sedan kunna fodras med bara höö en månad, då de taga hull, sedan få de 14. dagar korn eller hafrahallm alt som det åtbär, och synes sedan wara bäst, gifwa dem framdeles ymsom 3. dagar höö och åter åtta dagar hallm, at de ey blifwa vid ettdera ledsne, vid juhletiden gifwes hvarje oxen åter en näfwa sallt, eller en god sill.*
4. *Med ryckningen bör således förhållas, att rycktarne med sine ryckte dagswårcken, flitigt passa på at gifwa oxarne hel litet och offta, alt som de äro tidiga at äta det upp, 3ne foder om ottan för dager böra oxarne altid hafwa, och oxa stallen altid ränsas, första gången innan dager sedan wattnas oxarne, men allena, då båsarne medan oxarne äre till wattn giöres ganska wäl rena, och gifwas friskt foder, sedan rengiöres oxeladan åter till afttonen, och gifwes oxarne äfwen 3ne foder wid lius, om afttonen innan sängedags, det som förnemligast är at i ackt taga de gifwa litet och offta, så oxarne ey få tillfälle spilla foder, och at oxeladan och båsarne hållas rena så mycket möyligt är, då trifwas oxarne bäst.*
5. *Wid Påhls- eller Kyndermässan tiden då dagarne börja blifwa något längre, bör wattnas tvenne gånger om dagen, morgon och aftton, då gifwes oxarne 3ie gången sallt, och måste båsarne som förmält 2ne gånger utränsas.*
6. *Skulle någon oxen synas som ey wille äta braf gifwes dem en sill doppat i tjära, och något offtare sallt, då han derefter äter och dricker bättre.*

Således synes wara bästa manieret till ryckningen då oxarne och bäst trifwas, när Gud der til gifwer sin wälsignelse at de äro friska.

Krageholm d(en) 4. Februarii

Anno 1730 ./. Leonh: Sandell

Anmärkning: Transkriptionen har för ca 30 år sedan granskats av dåvarande chefen för Dialekt- och Ortnamnsarkivet i Lund docent Göran Hallberg. Källa: Riksarkivet – Landsarkivet i Lund, 30529 Krageholms godsarkiv 1487–1900t, serie F2AA Handlingar ang. Krageholm, Högestad och Baldringe, Stater besiktningssprotokoll m.m., volym 1 år 1680–1776.

Glas- och bärnstenspärlorna från ESS-gravfältet

Av Karin Lundqvist

Arkeolog, fil.lic., Eslöv

Hösten 2013 gjordes stora utgrävningar i Odarslöv nordost om Lund inför byggandet av ESS, European Spallation Source. De övergripande resultaten har presenterats i ALE 3, 2016 av Håkan Aspeborg och Magnus Andersson. I sydöstra delen av området fanns ett gravfält med tolv gravar och fem möjliga gravar som dateras till yngre romersk järnålder, dvs ca 200–400 evt. I sex av gravarna låg glas- och bärnstenspärlor, sammanlagt ca 900 stycken varav mer än 550 låg i en grav. Detta gör gravfältet i Odarslöv till det, av hittills kända, mest pärlrika gravfältet från den här tiden i Skåne, och graven med mer än 550 pärlor till den näst mest pärlrika.

Glas och bärnstenspärlor

Glas- och bärnstenspärlor är relativt vanliga som gravgåvor under yngre romersk järnålder, de förekommer tidigare, men inte i lika stora mängder. Av de ca 1000 gravar i Skåne som vi känner till från äldre järnålder (ca 500 fvt–400 evt) innehåller ungefär en tiondel glas- och/eller bärnstenspärlor, sammanlagt närmare 3900 pärlor. Alla utom ett par av dessa kan dateras till just de sista 200 åren. Varför det är så, går inte entydigt att svara på. Till viss del verkar det hänga samman med gravskicket. Även om vi tar hänsyn till att glas smälter och bärnsten brinner upp på ett gravbål är det tydligt att pärluppsättningar med mer än en handfull pärlor hänger samman med skelettgravskick. Glaspärlorna är importföremål. Det finns inte några säkra bevis för att glaspärlor tillverkades i Norden förrän under folkvandringstid.¹ Några större proveniensstudier har inte gjorts, men de har kommit från flera olika håll på kontinenten och från Mellanöstern.² Bärnsten finns både i Östersjön och vid danska Nordsjökusten, några spår efter bärnstensverkstäder har dock inte hittats på det svenska fastlandet. Den närmaste finns på Bornholm.³

Både glas- och bärnstenspärlor, inte minst glaspärlor, förekommer i ett mycket stort antal varianter. I början av 1980-talet gjorde Magdalena Tempelmann-Mączyńska en genomgång och typindelning av pärlor funna i framför allt dagens Polen och Tyskland. Hon delade in dem efter form, färg, storlek och dekor och listade 387 typer av glaspärlor och 91 av bärnstenspärlor, plus pärlor av olika metaller, lera och sten. Många av typerna har dessutom färg- eller formvarianter och det totala antalet är betydligt större. Ungefär tio år senare gick Inge Elisabet Olldag igenom och typologiserade glaspärlor som förvaras på Nationalmuseet i Köpenhamn. Hon utgick från form och tillverkningsmetod (som inkluderade dekor) och presenterade 95 olika typer, varav en del har undergrupper och de flesta finns i olika färger. I publikationen av det stora gravfältet vid Slusegård på Bornholm delar Birgit Lind in de där förekommande glas- och bärnstenspärlorna i 58 typer av glaspärlor, som sedan kan ha olika färger, och 13 typer av bärnstenspärlor med några undergrupper. Pärltyperna hos Olldag kommer enligt mig närmare de variationer som går att se i det skånska materialet än dem

som listas hos Tempelmann-Mączyńska. Någon enstaka typ finns dock bara hos den senare. De bornholmska bärnstenspärlorna hos Lind är oftast mer lika dem vi hittar i Skåne än de kontinentala hos Tempelmann-Mączyńska. De flesta glaspärlor Lind har med finns också i Skåne, även om det inte alltid är samma färger. Ingen av indelningarna är fullständig. Olldag har med pärltyper som inte återfinns i Tempelmann-Mączyńska och tvärt om. En del varianter är tydligare hos Lind än hos de båda andra. Och även i ett, relativt sett, litet material som det skånska dyker det upp varianter som inte finns hos någon av de tre.

Vissa typer av glaspärlor såg nästan likadana ut från bronsålder till vikingatid, bärnstenspärlor från stenåldern och framåt. Andra typer fanns »bara» från och med 200-talet evt. Pärlor är följaktligen minst sagt svåra att datera och det är orsaken till att jag inte vill ge ett exakt antal kända gravar med pärlor från yngre romersk järnålder; en del går inte att snäva in så säkert. Vissa dateringar kan dock anses som mer sannolika än andra utifrån hur det ser ut i kontexter där pärlor finns tillsammans med mer säkert daterbara föremål. De dateringar, jämförelser och kommentarer om olika pärltypers geografiska spridning som görs i denna artikel bygger på en ## genomgång av hela det kända materialet från Skåne, samt Olldags, Tempelmann-Mączyńskas och Linds kataloger och ytterligare välpublicerade gravar från Danmark.⁴

Pärlorna kunde bäras som korta och långa halsband, som korta kedjor hängande mellan två fibulor eller nålar på axlarna, och som långa kedjor hängande från en fibula mitt fram på bröstet. Flera olika slags kedjor kunde bäras samtidigt. Det finns också exempel på att pärlor burits i håret, fastknutna i ett hårnät, som ett diadem, eller fastsydda på

kanten av en hätta. Det förekom också att pärlor lades ner lösa i gravar.

I de fall där det finns säkra osteologiska könsbestämningar av skelett från gravar med mer än en handfull pärlor är den gravlagda en kvinna eller ett barn. Åtminstone för skånska förhållanden gäller dock att osteologiska bestämningar oftast saknas. Skeletten har varit för dåligt bevarade eller inte bevarade alls. Följaktligen är det vanskligt att per automatik dra slutsatsen att många pärlor innebär att den gravlagda individen var av kvinnligt kön. På gravfältet i Odarslöv var alla ben förmultnade sånär som på små bitar av tandemalj i ett par av gravarna.

Glaspärlor är generellt mycket hållbara. 1600–1700 år gamla pärlor har inte samma glans som nytillverkade, men det är inte långt ifrån. Ibland kan man se att pärlor i vissa färger, framför allt rött och vitt, har brutits ner mer än andra. Något i de färgernas kemiska sammansättning har ibland gjort dem mindre hållbara. Bärnsten är känsligare och oxiderar utifrån och in, vilket ger en mer eller mindre matt yta. I Odarslöv hade fler blå och vita spruckit än pärlor i andra färger, som oftast var mycket välbevarade. En del är kantstötta, men det är svårt att säga om de blivit det av användning eller av att ha legat i marken. Även bärnstenspärlorna är i de allra flesta fall i mycket gott skick. Pärlornas hållbarhet gör att de kan ha haft en lång brukningstid och att all datering enbart utifrån pärlor måste tas med viss försiktighet, eftersom pärlorna kan vara arvegods som är betydligt äldre än graven.

Yngre romersk järnålder brukar delas in i perioderna C1–C3, C1 delas oftast i två C1a och C1b. Det är en relativ datering baserad på typologier för olika slags artefakter, framför allt fibulor och keramik, och jämförelser mellan inhemska föremål och importföremål. Hur perioderna relateras till exakt kro-

nologi varierar mellan olika forskare och för olika geografiska områden. C1 sträcker sig ungefär från 150 evt till 250 evt, C2 från 250

evt till 310 evt och C3 från 310 evt till mellan 375 och 400 evt, plus-minus ett tiotal år för alla perioder.

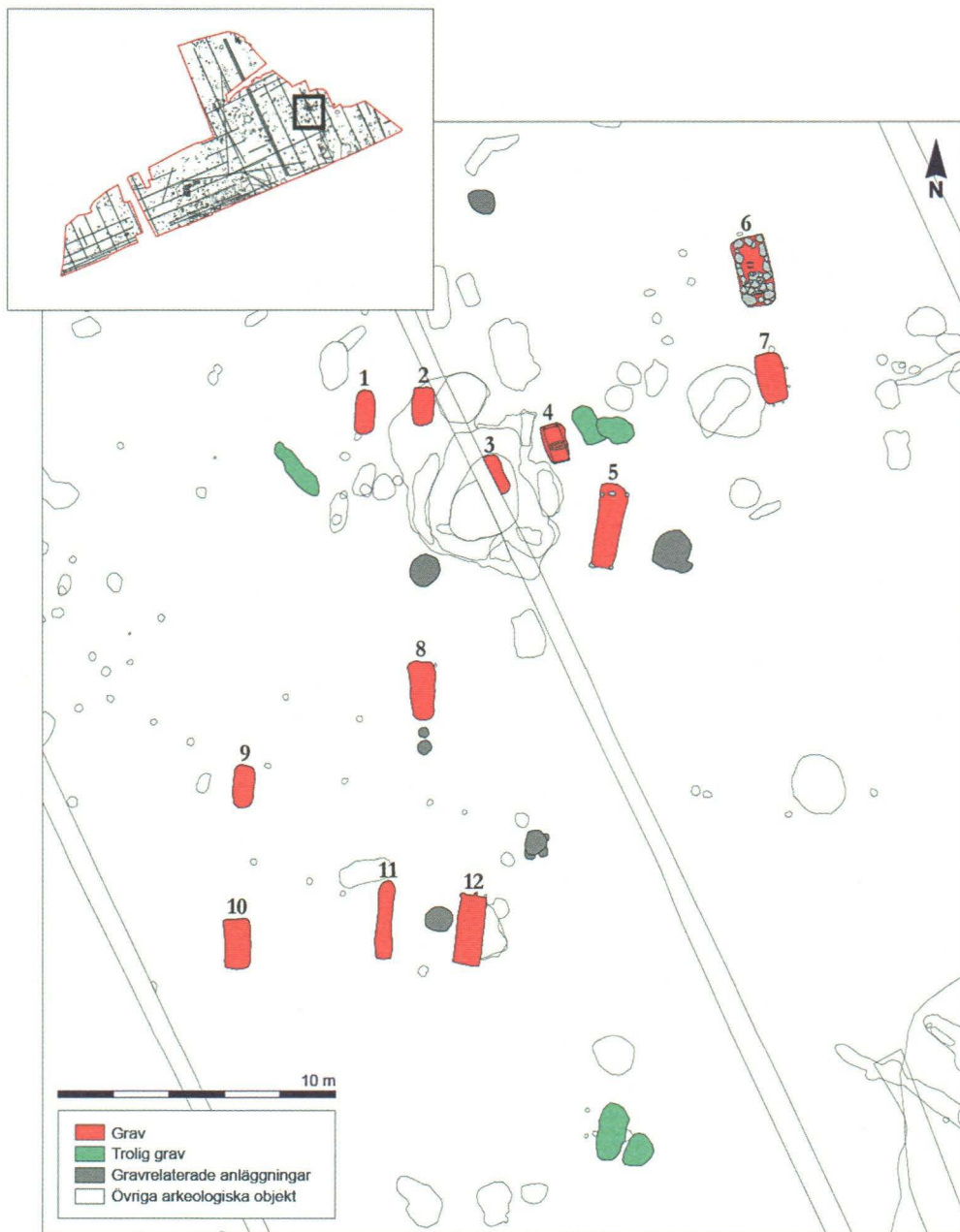

Fig. 1. Plan över gravfältet i Odarslöv.

Fig. 2. Pärlorna i grav 2 . Pärlorna trädde i fyndnummerordning.

Pärlgravarna i Odarslöv

I grav 2 låg 26 glaspärlor och sju bärnstenspärlor. Graven var störd av djurgångar och pärlorna låg inte in situ. Glaspärlorna är mörkblå, ljusgröna, orangea, röda och vita, en pärla är vinröd och en mörkt grön. Trädde bildar de en kedja som är ca 18 cm lång. I graven fanns också en keramik kopp. Graven är den kortaste på gravfältet och är därför sannolikt en barngrav.

Grav 12 innehöll 21 glaspärlor i olika blå nyanser och två svarta med gula prickar. Flera av pärlorna hittades i säll men det går att ana av dokumentationen att de legat på rad på bröstet på den döda. De bildar en ca 13 cm lång kedja. Här fanns två keramik kår: en kopp och en kruka.

Pärlkedjan i grav 11 bestod också i huvudsak av pärlor i olika blå nyanser, 67 stycken, och här fanns nio svarta med gula prickar. De

Fig. 3. Pärlorna i grav 12 . Pärlorna trädde i fyndnummerordning.

Fig. 4. Rekonstruktion av pärlkedjan i grav 11.

övriga tio pärlorna är röda, vita och gröna och en liten halvsfärisk svart. De flesta av dem låg in situ och deras läge visar att den döda legat på sidan vänd åt öster. Kedjan är med sina 45 cm lagom lång för att ha hängt om halsen. Den halvsfäriska svarta pärlan låg för sig själv högre upp i graven och kan ha suttit på någon form av hårprydnad. En polerad keramikbägare, ett obestämbart benfragment och vad som kan ha varit spår av järnföremål återfanns också.

Två pärlkedjor låg i grav 1: en med 44 mörkblå glaspärlor och tre svarta med gula prickar, och en flerfärgad med 46 pärlor i rött, grönt, orange, vitt, gult och bärnsten. I båda låg de allra flesta pärlorna in situ. Ked-

jorna låg bredvid varandra, med den flerfärgade längst ner. Det var ett tydligt glapp på ett par cm mellan dem och det är osannolikt att det har varit en kedja som glidit isär. Den blå kedjan är längst med ca 35 cm, den flerfärgade är ca 20 cm. I graven återfanns tandemalj från ett barn i treårsåldern och 35 cm räcker väl som halsband för en treåring. Den kortare kedjans placering gör att det är möjligt att det även legat ytterligare ett, mycket litet, barn i graven. Om inte måste den ha varit fäst på kläderna på något sätt, eller lagts ner lös. Den är för lång för att ha varit ett armband. I graven stod också en keramikbägare och en keramik kopp.

I grav 4 låg också många av pärlorna in

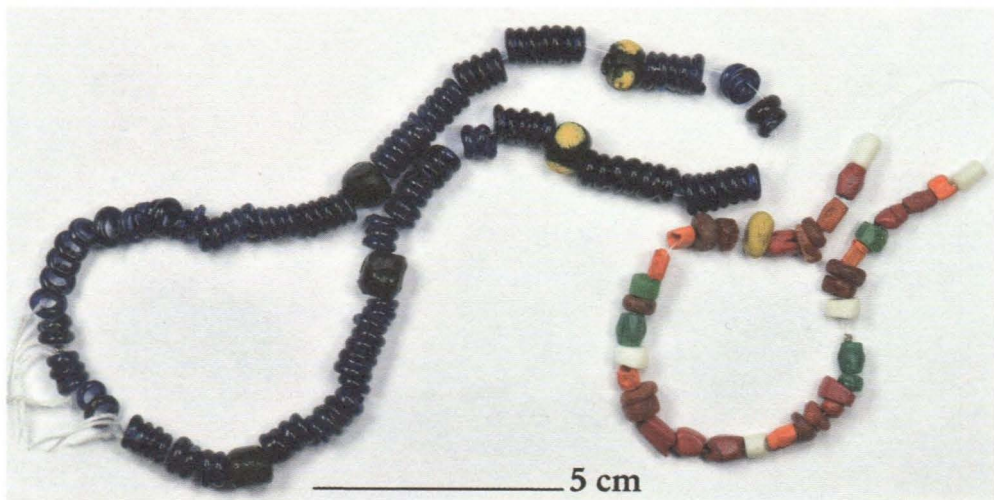

Fig. 5. Rekonstruktion av pärlkedjorna i grav 1.

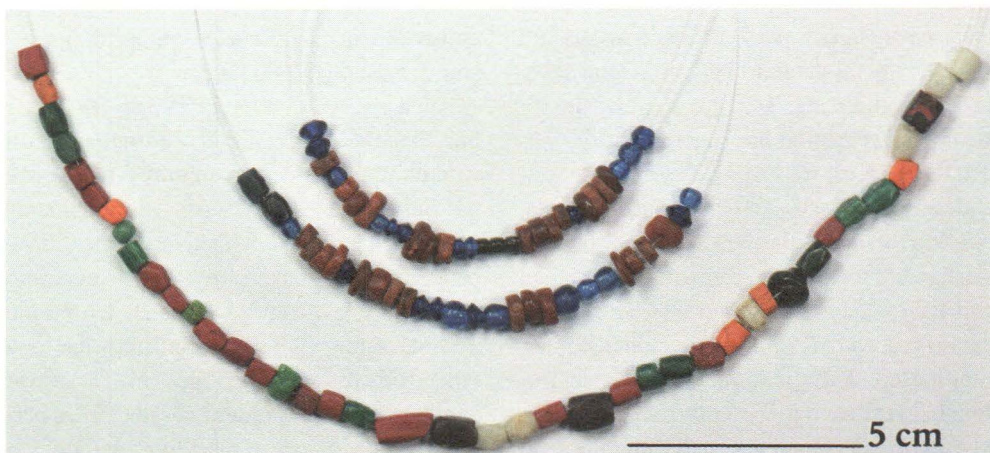

Fig. 6. Rekonstruktion av pärlkedjorna i grav 4.

situ och här verkar den döda ha burit tre korta kedjor. En kedja har bestått av glaspärlor i rött, grönt, orange, vitt, svart och vinrött, och de andra två, som eventuellt är en dubbelvikt kedja, har haft blå glaspärlor och bärnstenspärlor blandade. De två sistnämnda var ca 10 cm respektive ca 11 cm långa (21–22 cm om det är en kedja) och den flerfärgade ca 27 cm. Graven var relativt liten, mindre än 1, vilket gör det sannolikt att den döda varit ett barn. Att döma av hur kedjorna ligger har de varit fästa vid axlarna. En keramikopp stod bredvid.

Pärluppsättningen i grav 5 är den näst största som vi känner till från Skåne. Den största, 605 pärlor, är från en grav vid Hörte vid sydkusten. I grav 5 fanns 267 glaspärlor och 257 bärnstenspärlor som var hela eller nästan hela. Här fanns också ett 30-tal fragmenterade pärlor och det totala antalet har varit minst 551. Glaspärlorna är gröna, vita, röda, orangea, blå, gula, rödbruna och tre är svarta segmentpärlor som haft gula prickar. Av bärnstenspärlorna är 35 berlockformade. Pärlorna låg till största delen in situ, men det stora antalet, i kombination med att den döda

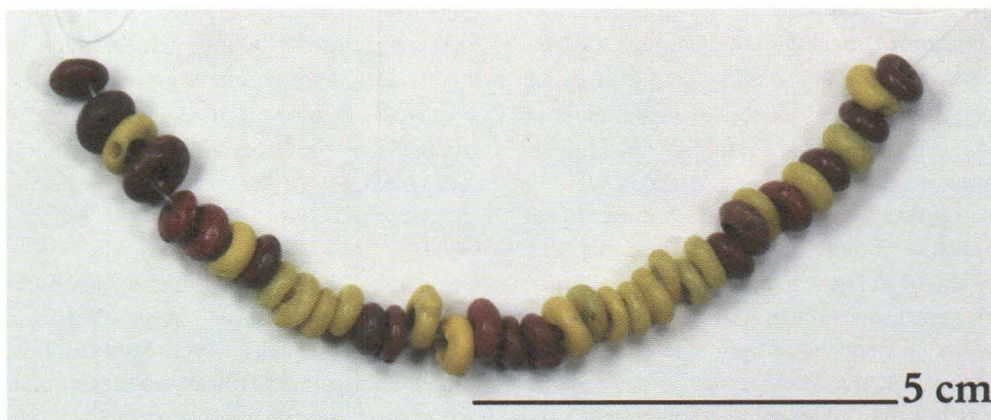

Fig. 7. De gula och brunröda pärlorna i grav 5. Slumpvis ordning.

legat på sidan och pärlkedjorna trasslats in i sig själva och i varandra, gör att någon säker rekonstruktion inte kan göras annat än för korta bitar. Pärlorna har sannolikt varit uppdelade på minst tre kedjor. 1) En lång bestående av bärnstenspärlor och gröna, vita, röda, blå och orangea glaspärlor, de svarta med prickar hör också hit. Kedjan har antingen gått hela vägen runt halsen eller så ska den delas i två, en lång och en kort som hängt tätt runt halsen. 2) En lång med bärnstenspärlor som hängt från en fibula mitt fram på bröstet. 3) En kort kedja med gula och rödbruna relativt små glaspärlor som hängt mellan två fibulor eller nålar vid nyckelbenen. De långa kedjorna har nått åtminstone ner till midjan. Ett keramikkarl stod ovanför huvudet och ett bredvid. I graven låg också rester av en kniv, en nål och ett fragment från en bronsfibula.

Pärlorna i Odarslöv

All typindelning innehåller ett, större eller mindre, mått av subjektivitet, och alla pärlor tillhör inte klart en typ eller en annan. Med dessa reservationer har jag delat in glaspärlorna enligt Olddags typologi och bärnstenspärlorna enligt Tempelmann-Mączyńskas och funnit 55 olika varianter av pärlor på ESS-gravfältet, inklusive färgvarianter. Den till antalet vanligaste pärltypen är en enkel, skivformad, mer eller mindre rund bärnstenspärla. De flesta av dem ligger i grav 5, där det, som sagts ovan, bland annat finns en lång bärnstenskedja. Ett mindre antal ligger i grav 1, grav 4 och i grav 2. Enkla blå, vita och gröna glaspärlor finns i fem av de sex gravarna. Föga förvånande finns det flest typer, 40 st, i grav 5. Ingen pärltyp återfinns i alla gravar och alla gravar utom grav 1 innehåller minst en variant som inte finns i någon annan. Ungefär hälften av pärlorna är mellan 7 och 9 mm i diameter. 1 % är mindre än 4 mm och 11 % är större än 10 mm. Störst är

en berlockformad bärnstenspärla från grav 5 som är nästan 25 mm lång.

Använder vi samma indelning för att se hur lika/olika gravarna är i förhållande till varandra så visar det sig att grav 5 och grav 1 har flest gemensamma typer, 15 st, följda av grav 1 och grav 4 som båda innehåller 20 typer varav 13 är gemensamma. Den kedja som skiljer sig mest från de andra är den nästan helt blå i grav 12 vilken som mest har fyra typer gemensamma med grav 11. De gravar som är mest lika varandra när det gäller pärlorna är inte de som är mest lika varandra när det gäller keramiken.

Några av pärlorna saknar paralleller i övriga Skåne. En är den största glaspärlan, som är blå, tydligt spiralvriden, och som hängt längst ner på kedjan i grav 11. Från samma grav finns en halvsvärisk svart pärla och i grav 4 finns en långsmal segmenterad svart pärla med mycket tunna väggar. Andra ovanliga men inte unika pärlor är ett slags »slipade», fasetterade kubiska mörkblå pärlor och runda, avlånga vita pärlor där ena änden är tjockare än den andra. I båda fallen är Skånes enda ytterligare exemplar hittade på det rika gravfältet i Önsvala.

Gravfälten från ESS och Önsvala har de flesta mer vanligt förekommande pärltyper gemensamma också. Liknande pärlkedjor finns från flera andra platser i sydvästra Skåne, bland annat Vellinge och Kristineberg (Oxie). Den stora pärluppsättningen i Hörte har mycket gemensamt med grav 5. Flera av typerna finns som lösfynd från boplatssområdet i Uppåkra.

Datering

Den långa kedjan i grav 5 domineras av bärnstenssten och vita, gröna och röda glaspärlor. Kedjor med den här färgkombinationen, ibland, som på ESS, tillsammans med blått och orange, finns från ett stort område från Själland upp till trakten mellan Trondheim

och Bodö i Nordnorge. De är alla från slutet av romersk järnålder, som tidigast C2 men oftast C3 eller tidig folkvandringstid. Bland pärlorna i grav 5 finns 20 gula och 17 rödbruna relativt små och lite ojämna pärlor som troligen har hängt tillsammans som en kort kedja högt upp på bröstet. Likadana pärlor finns från en grav i Härlanda i Göteborg.⁵ Pärlor av den här typen, som kan vara jämnare och rundare, finns också från många platser i Danmark. Förutom ett par på Jylland, som är något äldre, är alla danska gravar med den här pärltypen, som jag känner till, daterade till period C3 eller tidig folkvandringstid. Eftersom dessutom de flesta andra riktigt stora pärluppsättningar är daterade till samma tid, kan vi med stor sannolikhet säga att grav 5 är från slutet av 300-talet evt.

Är då de andra yngre, äldre eller samtida? Mycket talar för att de är något äldre. I grav 4 finns som sagt en eller två kedjor med bärnstenspärlor och blå glaspärlor. Flera av de blå är flata dubbelkoniska. Pärlkombinationen och pärltypen finns på Bornholm med dateringar från slutet av 100-talet till början av 300-talet och i de flesta fall i resten av Danmark är dateringen liknande. I grav 4 finns också tre breda, lätt fasetterade, vinröda pärlor av en ovanlig typ som där den finns på Bornholm och på Själland också är daterad framför allt till 200-talet. Sett till pärlorna i stort är en sannolik datering C2. Orange är mycket ovanligt tidigare än så, och här finns flera orangea pärlor. En 14C-datering stödjer en datering till tidigt 300-tal. Bland pärlorna i grav 2 finns också blå glaspärlor och bärnstenspärlor och en likadan vinröd pärla som i grav 4, men här finns inga blå dubbelkoniska. Däremot vita, gröna och röda pärlor som i grav 5, så det är sannolikt att denna grav är yngre. I den flerfärgade kedjan i grav 1 finns gröna pärlor av en lite kantig typ som är vanligast under C3. Kedjan har i övrigt mycket

gemensamt med den i grav 4. De i uppsättningen dominerande mörkblå ringformiga pärlorna finns under hela yngre romersk järnålder och säger därför inte något om dateringen. Troligen hör graven tidsmässigt hemma mellan grav 4 och grav 5. I grav 11 är de flesta ringformiga pärlorna av en lite tjockare typ än dem i grav 1. Varianten finns i gravar daterade till C2, men här finns också lite mer kantiga pärlor som inte brukar finnas förrän under C3. De flesta pärlorna i grav 12 är, med Olldags beskrivning, majskornslika. Det är en typ som finns åtminstone från början av 200-talet, men även här finns några mer kantiga av en yngre typ. Det mesta tyder på att även dessa gravar tidsmässigt hör hemma mellan grav 4 från början av 300-talet och grav 5 från andra halvan av samma sekel. Kedjor dominerade av blått är ovanligt, i Skåne finns förutom dessa bara två: en med »majskornslika» glaspärlor och bärnstenspärlor från Kristineberg, daterad till andra halvan av 300-talet, och en från Stora Herrestad, som det tyvärr inte har funnits möjlighet att se i verkligheten. Att döma av ett foto hade den stora likheter med dem i grav 11 och grav 12. Bortsett från de svarta med gula prickar finns det inga flerfärgade pärlor från ESS. Det stödjer antagandet att ingen av kedjorna är äldre än ca 300, sen C2, eftersom flerfärgade pärlor av olika slag är vanliga framför allt under C1b och C2.

Status

Tillverkningskvaliteten på glaspärlorna varierar stort. Här finns allt från jämna, fina, till sneda, vinda och relativt misslyckade. Till exempel är nästan alla de svarta pärlorna med gula prickar skeva på ett eller annat sätt. Kraven för att vara bra nog för att lämna pärlverkstaden, bra nog för att, får vi anta, bäras, och för att duga som gravgåva, har uppenbarligen varit relativt låga. Liknande kvalitetskillnader kan ses på de flesta pärluppsätt-

Fig. 8. En mycket ojämn pärla från grav 11.

ningar i Skåne. Det har funnits en marknad för ett slags andrasortering och tillverkarna har inte haft något emot att släppa ifrån sig mindre lyckade exemplar. I Odarslöv får vi anta att det var glaset i sig som var värdefullt, att ha (många) pärlor var viktigare än att de var riktigt fina. Flest glaspärlor med halvdan kvalitet finns i den flerfärgade kedjan i grav 1, men det går inte att urskilja någon kvalitetskillnad mellan gravarna i stort.

Berlockformade bärnstenspärlor (även kallade klubbformade och åttaformade) anses vara tecken på högre status. I grav 5 återfanns 35 stycken, det största kända antalet från Skåne. Endast ett annat fynd av dem kommer i närheten av antalet i grav 5: en grav från Kabbarp, där 29 berlockformade bärnstenspärlor utgör en stor del av pärluppsättningen. Pärlorna i den graven är i övrigt inte särskilt lika dem i grav 5 och den ska sannolikt dateras till ca 100 år tidigare. Utöver dessa båda finns berlockformade bärnstenspärlor i tio gravar från sju platser. Från Bodarp finns två gravar med 15 respektive 19 berlockformade, i övriga gravar är det mellan en och elva med denna form. Tidsmässigt hör de hemma under hela yngre romersk järnålder.

Alla som någon gång burit ett längre halsband vet att det är i vägen så snart man böjer

sig det minsta framåt. Långa kedjor som de i grav 5 har varit omöjliga att bära i vardagen om bäraren skulle utföra någon form av praktiskt arbete. De som begravdes med pärluppsättningarna befann sig säkert högt upp i samhällshierarkin, men att någon i Odarslöv på 300-talet skulle ha haft privilegiet att inte arbeta alls är inte troligt. Sannolikare är att pärluppsättningarna var ett sätt att visa sin status och relativa rikedom vid festligare tillfällen. En rimlig jämförelse är dräktsilver som hörde till traditionella folkdräkter. Till pärlorna har det dessutom sannolikt hört minst en fibula. Utöver keramik är en eller flera fibulor de vanligaste föremålen i gravar, både med och utan pärlor. Kammar och knivar är också återkommande gravfynd, som med tanke på de mer förgängliga material de till största delen var tillverkade av, ben och järn, förmodligen var betydligt vanligare än vad våra fynd visar.

Släktskap

Ulla Lund Hansen har argumenterat för att glaspärlor, liksom andra statussymboler, fördelades inom en region utifrån bestämda regler. Varje familj/släkt kunde sedan inom sina sociala ramar och utifrån gällande pärlmode sätta samman sina egna pärluppsättningar.⁶ Det finns exempel på att kvinnor som gifts bort kunde signalera sitt ursprung genom sina smycken.⁷ Det råder inget tvivel om att det fanns ett pärlmode, det råder heller inget tvivel om att olika pärltyper var olika vanliga och att pärlor förekom i olika kvaliteter. Ovanliga typer, hög kvalitet och många pärlor får antas ha inneburit högre status. Att de gravlagda i Odarslöv på något sätt tillhörde samma familj/släkt får anses högst sannolikt eftersom de är begravda på samma gravfält inom ett tidsspänn på några generationer. Närmare relationer utifrån likheter pärluppsättningarna emellan är svårare att komma

åt, som exemplen nedan kommer att visa. Vi bör också vara försiktiga med att dra för långtgående slutsatser utifrån en enda föremålskategori. De gravar som är mest lika varandra när det gäller pärlor är inte de som är mest lika sett till keramiken. Grav 11 och grav 12 innehåller båda ovanligt blå kedjor och svarta glaspärlor med gula prickar. De ligger tätt bredvid varandra och lite för sig själva i södra delen av gravfältet. Det talar för en nära släktskap. En blå kedja med inslag av svarta pärlor med gula prickar finns också i grav 1, men där är det svårare att argumentera för nära släktskap. Graven ligger längre norrut på gravfältet. Det är en typ av blå pärlor som bara finns i ett enstaka exemplar i grav 11 och inte alls i grav 12 och i graven finns också en flerfärgad kedja. Tre svarta pärlor med gula prickar finns i grav 5, som i övrigt inte alls liknar de andra särskilt mycket, även om den har många gemensamma pärltyper med den flerfärgade kedjan i grav 1. I grav 5 är de svarta dessutom segmentpärlor, alltså flera pärlor, i de här fallen två, som sitter ihop.

Att komma åt kontakter och möjligt släktskap på längre avstånd är inte lättare. De flesta pärltyper är för vanliga för att ha något egentligt utsagsvärde. De mer ovanliga är inte nödvändigtvis enklare. Utöver de i Odarslöv finns en enda svart pärla i Skåne som haft prickar, i Önsvala, men de finns från sydost om Frankfurt till Meløy, 12 mil söder om Bodø i Nordnorge. Ett exempel inom Skåne är koboltblå, flata, dubbelkoniska pärlor. Det finns 13 sådana i grav 4, 17 i den stora pärlkedjan från Hörte, en udda från en liten pärlkedja i Stävie och 37 i en grav från Källby i södra Lund. Graven i Källby och grav 4 bör vara relativt samtida och har också ett slags avlänga mer eller mindre tydligt fasetterade orangea och gröna pärlor gemensamt, samt de vanliga enkla bärnstenspärlorna.

Graven i Hörte och den i Stävie är yngre, från C3. Sett enbart till pärlorna vore det lätt att anta en »urmoder» i Källby, med dotter i Odarslöv och barnbarn(sbarn) i Stävie och Dybeck. Det är bara det att den begravda i Källby troligen var ett barn. Släktskapet, om det fanns, måste alltså ha varit ett annat.

Vi vet utifrån bevarad tandemalj att åtminstone en av ESS-gravarna, grav 1, är en barngrav och det är med tanke på deras relativa storlek inte omöjligt att ytterligare två är det. Barngravar med pärlor finns också på flera håll i Danmark och på det stora gravfältet på Hammarsnäs. Är det barnets/barnens egna pärlor? Mammans? Farmors? Gravgåvor och begravningsriter kan handla väl så mycket om de efterlevandes behov att visa sin status än om att visa den döda individens. Oavsett visar pärlorna att barn spelade en viktig roll, förhoppningsvis även medan de levde.

Avslutning

Pärluppsättningarna från ESS-gravfältet följer tydligt de moden som finns åtminstone över stora delar av västra Skandinavien under slutet av yngre romersk järnålder, perioderna C2 och C3, i årtal ungefär 250–400 evt. De skiljer ut sig genom att innehålla fler enfärgat blå pärlor och fler små, avlånga, lätt fasetterade pärlor i rött, grönt och orange, än vad som oftast ses. Här finns, sänär som på en, Skånes enda svarta pärlor med gula prickar, dessutom i ett stort antal. Tyvärr går det inte att följa någon röd tråd i uppsättningarna som hade gjort det möjligt att rekonstruera en tydlig kronologi. I grav 9 låg en guldring och en rund, dekorerad liten guldplatta. De och pärlorna, inte minst den stora pärluppsättningen i grav 5, visar att invånarna i Odarslöv hade både vilja och resurser att visa upp sin plats i den sociala hierarkin.

Tack

Genomgången av glas- och bärnstenspärlorna från skånska gravar finansierades av Ebbe Kocks stiftelse och Axel Althins stiftelse. Stort tack till dessa båda stiftelser och till Jenny Bergman, Lovisa Dal och alla andra på Historiska museet vid Lunds universitets magasin. Tack också till personalen på Malmö museers magasin, Linda Olofsson på Trelleborgen och kollegorna på ESS-grävningen.

Summary

Twelve graves from the late Roman Iron Age were excavated at Odarslöv, north east of Lund, in 2013. In total, more than 900 glass and amber beads were found in six of these graves, of which more than 551 were placed in one grave. This makes Odarslöv the most bead-rich burial site from this period in Scania and the grave with more than 551 is the second most bead rich grave. The skeletons were not preserved. In Grave 2 a short string of green, red, white and orange glass beads had been disturbed by animals. The deceased in Grave 4 had worn three short strings, two with amber and blue glass beads and one with glass beads in various colours, all three presumably attached to fibulae at each end. Two strings were placed in Grave 1. One is polychrome, the other almost completely blue. Strings dominated by blue were also found in Grave 12 and in Grave 11, but the beads were of a different type. The large set of beads in Grave 5 was composed of one long string in green, white, red and orange hanging around the neck, perhaps also a choker close around the neck, a long chain of amber beads hanging from a fibula on the chest, and a short string of yellow and brownish red beads hanging from fibulae at each end. Tooth-enamel from a three year old child was found in Grave 1. The placement of the two bead strings in this grave suggest

that a baby also was buried in it. Grave 4 and Grave 2 are comparatively small and may also be childrens' burials. The bead types (and the ceramic vessels) date the graves to the 4th century CE, late C2 and C3. The strings dominated by green, red and white belong to a bead fashion that was the most widely spread, from Zeeland to Norway, in the 4th century. The bead compositions show great diversity and it is not possible to find definite signs of relationship. The graves that have most bead types in common are not the ones with most similar ceramics. The richness in beads show that the inhabitants at Odarslöv in the 4th century had the will and the resources to show off their status in their burial customs.

Noter

- ¹ Lundström, A. 1981.
- ² Thomsen, P. O. 2002.
- ³ Cieśliński, A. 2009.
- ⁴ T.ex. Boye, L. 2009.
- ⁵ Fredsjö, Å. 1963.
- ⁶ Lund Hansen, U. 2009.
- ⁷ Borby Hansen, B. 2008.

Litteratur

- Andersson, Magnus. 2016. Stenåldersbebyggelse utanför Lund – på ESS-området. *ALE* Nr 3 2016.
- Aspeborg, Håkan. 2016. Järnåldersgårdar på ESS-området. *ALE* Nr 3 2016.
- Björk, Tony 2005. *Skäran på bålet. Om den äldre järnålderns gravar i Skåne*. University of Lund, Institute of Archaeology – Report Series No. 92. Lund.
- Borby Hansen, Birgitte. 2010. Kvinden på Maglebjerg. En rig grav fra yngre romersk jernalder ved Næstved. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 2008, 123–194.
- Boye, Linda. 2009. Catalogue of the Burial Sites. In Lund Hansen & Boye, L. (red.) *Wealth and prestige: an analysis of rich graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark*. Studier i astronomi, nyere tid, arkæologi 2. Kroppedal.
- Brink, Kristian & Larsson, Stefan (red.). 2017. *Östra Odarslöv 13:5, ESS-området. Fortid möter framtid. Arkeologisk undersökning 2013: Skåne, Odarslövs socken, Lunds kommun, fornlämning Odarslöv 46*.

- 49, 51 och 52. Vol. 2, *Undersökningsresultat*. Stockholm.
- Cieřliński, A. 2009. Artefacts from the cemetery at Kong Svends Park with Southern Baltic connections. I Lund Hansen & Boye 2009, 193–211.
- Fredsjö, Åke. 1963. Forngravarna i Härlanda, Göteborg. II. Gravfält B. *Göteborgs arkeologiska museum årstryck 1963*. 41–60.
- Larsson, Lars. 2003. Dybäck during the Iron Age. An area with centralising functions in southernmost Scania in local and regional perspectives, *Flerfynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*, ed. B. Hård. Uppåkrastudier 9. Lund.
- Larsson, Lars. 2013. Rich women and poor men. Analysis of a cemetery at Önsvala in the hinterland of Uppåkra. *Folk, fä och fynd*, red B. Hård & L. Larsson. Uppåkrastudier 12. Lund, 133–161.
- Lind, Birgit. 2010. Glas- og ravperler. *Slusegårdsgravpladsen V. Fundoversigt og genstandstyper*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 14:5. Højbjerg. 175–220.
- Lund Hansen, U. 2009. Analyse von Perlen. I Lund Hansen & Boye 2009. 115–144.
- Lund Hansen, Ulla & Boye, Linda (red.). 2009. *Wealth and prestige: an analysis of rich graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark*. Studier i astronomi, nyere tid, arkæologi 2. Kroppedal.
- Lundström, A. 1981. Survey of the glass from Helgö. *Excavations at Helgö 6, The Mälaren area*, red. Å. Hyenstrand. Stockholm. 1–38.
- Olldag, Inge Elisabet. 1994. Glasperler i danske fund fra romersk jernalder. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1992. København.
- Rudebeck, Elisabeth & Ödman, Christina. 2000. *Kristineberg. En gravplats under 4500 år*. Malmöfynd 7. Malmö.
- Stjernquist, Berta. 2002b. Om rika kvinnogravar från senromersk järnålder i Sydsverige. *Drik – og du vil leve skønt. Festskrift till Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18 august 2002*, red J. Pind, A. Nørgård Jørgensen, L. Jørgensen, P. O. Rindel & J. Ilkjær. København.
- Thomsen, P. O. 2002. Produktion af glasperler i det frie Germanien i yngre romersk jernalder – indikationer fra Lundeberg på Sydøstfyn. *Drik – og du vil leve skønt. Festskrift till Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18 august 2002*, red. J. Pind, A. Nørgård Jørgensen, L. Jørgensen, P. O. Rindel & J. Ilkjær. København.
- Vifot, Bror Magnus. 1939. Redogörelse för undersökning av ett gravfält från järnåldern i Källby, Lunds landsförsamling, Skåne. Maskinskriven rapport i Historiska museet vid Lunds universitets arkiv.
- Tempelmann-Maczyńska, Magdalena. 1985. *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Mainz am Rhein.
- Universitetsmuseenas fotoportal: www.unimus.no/foto/

Skånska gravar med pärlor som nämns i artikeln

- Bodarp, LUHM 25224:5, SHM 8327A
 Hörte (Dybäck), Ö Vemmenhög sn, LUHM 27995
 Kabbarp, Tottarp sn, SHM 11392
 Karlsfält, St Herrestad sn, LUHM 31209 (pärlorna ej inlämnade till museet)
 Kristineberg, Oxie sn, MHM 6021:840, MHM 6021:852
 Källby, Lund, LUHM 28430
 Stävie, Stävie sn, LUHM 29349
 Vellinge, LUHM 19356
 Önsvala, Nevishög sn, LUHM 30597

Gravnummer – anläggningsnummer

- Grav 1 = A78303
 Grav 2 = A124631
 Grav 3 = A123906
 Grav 4 = A79252
 Grav 5 = A79182
 Grav 6 = A79879
 Grav 7 = A122101
 Grav 8 = A77661
 Grav 9 = A77999
 Grav 10 = A77980
 Grav 11 = A77698
 Grav 12 = A77725

Arkeologi på en fit i Falsterbo

Av Annika Knarrström

Arkeologerna, Lund

Våren 2015 ägde en större arkeologisk utgrävning rum i Falsterbo. Platsen låg på Skåne-marknadens område, väster om den gamla staden, närmare bestämt inom lübeckarnas handelsområde (fit). Skanör, Falsterbo och Skåne-marknaden har länge varit intressant för arkeologer och historiker. Marknaden, som främst ägnades fångsten, insaltningen och utskeppningen av sill, var kort sagt kolossal och hade betydelse för sysselsättning, ekonomi, politik och samhälle – för kungar, handelsmän, fiskare och bönder – långt utanför Falsterbonäset.

Artikeln relaterar kort verksamheten på Skåne-marknaden, liksom marknadens och stadens geografi i Falsterbo. Vidare presenteras hur undersökningen genomfördes samt vilka arkeologiska spår och föremål som påträffades. Bland fynden märkes en mängd tunnor, som till dels grävts ner. Trä från tunnorna togs tillvara och lämnades till vedarts- och dendrokronologisk analys. Resultaten från dessa, analyser, jämte iakttagelserna i fält, leder till en diskussion om både uppsåtet med och funktionen hos dessa nedgrävda tunnor, men också in- och utflödet av sillhandels förnämliga förpackning, tunnorna, och ursprunget till virketi dem. En gränstvist mellan hansestädernas fiter och vad en tunna i Falsterbo har med en kyrkdörr i Skanör att göra. Berörs också.

Falsterbo Herring Show, anno 1365

På sommaren vindlar bilköerna långa, till ljuvliga badstränder, gulliga gränder och hästtävlingar i Falsterbo. Hela Falsterbonäset, med systerorten Skanör, är kolossalt tilldragande, vilket inte minst syns på fastighetspriserna. Men helt ärligt är det nog inget evenemang där idag som kan mäta sig med Skåne-marknaden, som ägde rum årligen under 1200–1500-talen och som drog många tiotusentals människor till den flacka, sandiga, lustigt utstickande halvön i Skånes sydvästligaste hörn. Utmärkt, fet sill gick till i oerhörda mängder i havet och landades på näset, där den köptes upp och förpackades för vidare transfer långt utanför de danska gränserna. Ja, Saxo Grammaticus påstod till och med, att sillen stod så tät i Öresund att man kunde ösa upp dem med bara händerna (Eriksson 1980).

Dessa omfattande verksamheter och affärer, med betydelse långt utanför närområdet, genererade i sin tid ansenlig dokumentation. Det föreligger relativt rikligt med urkunder, i form av pundtullböcker, diplom, lagtexter, dekret med mera, som historiker har tagit sig an (en översikt lämnas i Ersgård 1988: 3 ff). Analyserna och bearbetningarna har handlat mycket om hansestädernas framväxt och ekonomiska bas, relationen mellan dessa och den danska kungamakten samt förloppet, omfattningen och arten av handel.

Arkeologin har inte följt långt efter – redan i början av 1900-talet dokumenterade Sven Söderberg observationer, i samband med olika markingrepp i Falsterbo (Söderberg 1901). De två borgarna, i Skanör respektive Falsterbo, undersöktes i omgångar i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (Rydbeck 1935; Blomqvist 1950). Lars Ers-

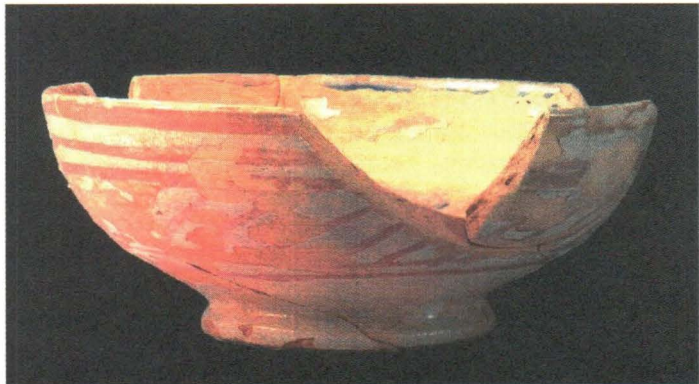
gård är den arkeolog som har arbetat mest kring orterna och handelsområdena, vilket mynnade ut i en avhandling år 1988 (Ersgård 1977; Ersgård 1978; Ersgård 1980; Ersgård 1984; Ersgård 1988; Ersgård 2002). Han samlade ihop många trådar, i form av undersökningar, observationer och skriftliga upplysningar. Avseende Falsterbo redde han ut marknadsområdets topografi och föränderlighet samt relationen mellan marknaden och staden (sistnämnda menar han dessutom initialt ha legat på annan plats). En slutsats var att Falsterbo, som växte fram något senare än Skanör, representerade köpmännens ökade självständighet, i relation till kungamakten.

I den stadsarkeologiska rapporten från 1984 har 94 undersökningar markerats (Ersgård 1984). Fram till år 2000 hade ytterligare 41 arkeologiska fältprojekt genomförts (Ersgård 2002). Därefter har säkert minst lika många tillkommit, men var, när och varför är svåröverskådligt att sammanfatta, med uppdragen spridda på många aktörer. Det rör sig emellertid främst om mindre ingrepp: små ytor, smala ledningsschakt och liknande. Förhoppningsvis blir läget mer klart, när Riksantikvarieämbetet lanserar sitt nya Kulturmiljöregister. Annars vore det en önskedröm, här som för andra skånska städer, med en uppdatering av de stadsarkeologiska registren.

En förundersökning med tunnor och lysterkeramik

Våren 2015 uppstod emellertid ett tillfälle att i större omfattning dyka ner i Falsterbos undre värld. Vellinge kommun hade beslutat att etablera nya villatomter längs Reinhold von Essens väg, nära Flommen och golfbanan. Över 3000 kvadratmeter skulle exploateras, varav Länsstyrelsen begärde att högst 2000 kvadratmeter skulle undersökas arkeologiskt. Det långsmala området sträckte sig i nord-sydlig riktning, inom den del av orten där markerna under några hundra år viks åt Skånemarknaden, troligen inom hansestaden Lübecks dedikerade handelsområde.

Platsen var inte utforskad: redan 1997 hade en arkeologisk förundersökning genomförts (Söderberg 1997). Den visade att det fanns bevarade spår efter byggnader, tunnor, gropar och diken, samt föremålsfynd som rimmade väl med tiden för Skånemarknaden. Det mest spektakulära fyndet utgjordes av en nästan komplett skål i så kallad lyster gods (*lustre ware*), en sorts keramik från 1300–1400-talen, som härrör från iberiska halvön och som givits namn efter glasyrens gyllene lyster (fig.1). Den hittades nedsatt i ett stolphål (att den spruckit berodde på tryck ovanifrån, i efterhand), vilket ledde tankarna till att den skulle kunna vara ett

Figur 1. Skålen i lyster gods som hittades vid undersökningen 1997. Foto: Staffan Hyll.

byggnadsoffer. Den kan ha deponerats i samband med uppförandet av en byggnad, varistolphålet varit en del av konstruktionen. Det är med andra ord en (för dessa breddgrader) ovanlig typ av keramiskt gods och med långväga proveniens. Det är ovanligt med ett så pass komplett fynd samt en något speciell fyndplats. Även för att vara inom den under medeltiden internationellt heta platsen Falsterbo, framstod det som något särdeles unikt! Men, platsen fick bida i arton års tid, innan det blev läge att i större omfattning ta bort den täckande matjorden och dokumentera området, lämningarna och sammanhangen.

Skånemarknaden vid Falsterbo

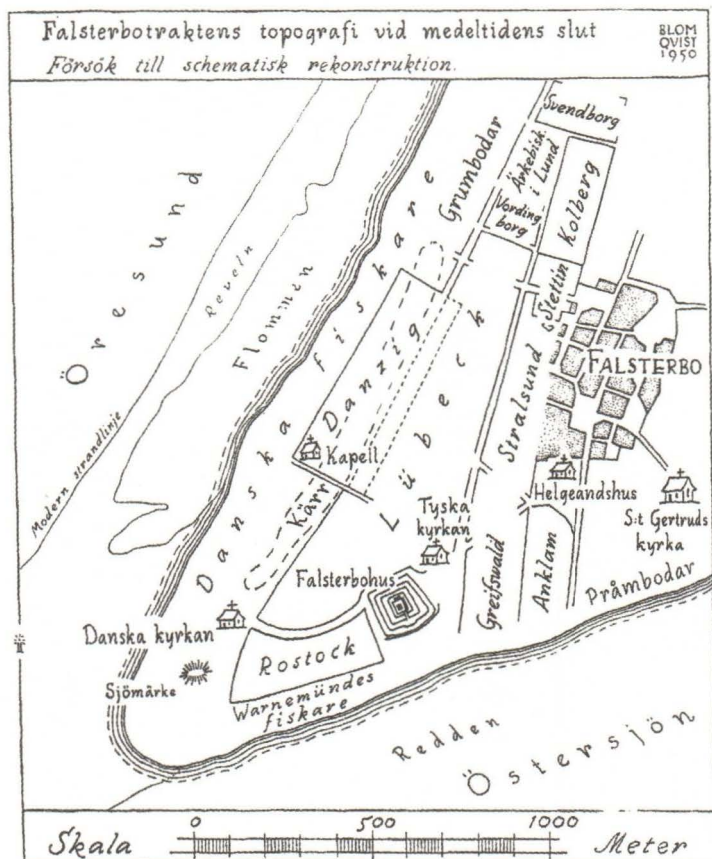
Falsterbo, Skånemarknaden, Hansan – alls inte okända historiska storheter. För tydlighetens skull är det ändå lämpligt att introducera den historiska bakgrunden till de arkeologiska fynd som följer senare i artikeln.

Under medeltiden bedrevs ett intensivt, säsongsbaserat sillfiske längs Skånes södra kuster, vilket lade grunden till en internationell marknadsplats på Falsterbohalvön, den så kallade Skånemarknaden (Eriksson 1980). Utöver sillfisket i Öresund och södra Östersjön ägnade man sig åt beredning och försäljning av fångsterna för vidare distribution runt om Europa. Sillen var en betydande resurs i ett katolskt Europa med religiöst betingade kostrestriktioner. Skatter, tullar och andra avgifter på handeln med sill kom att bli en betydande, tidvis kanske avgörande, inkomstkälla för den danska kungamakten, som därmed maktade med att driva en politik »större än landet». Handeln på Skanör och Falsterbo bedrevs i synnerhet av köpmän från de nordtyska Östersjöstäderna. Fångsten sköttes främst av danska fiskare.

Falsterbo omnämns första gången i en av-

skrift från 1202–1241, i vilken ges kunglig tillåtelse att sätta upp ett sjömärke (Ersgård 1988: 35 f). De äldsta arkeologiska beläggen härrör tillika från mitten av 1200-talet (Ersgård 1984: 82). Bebyggelsen i systerorten Skanör kan föras tillbaka till 1000- och 1100-talet och Skanör framstår som den mer betydelsefulla av de två orterna under det tidigaste skedet. Falsterbo övertog denna roll under den senare delen av medeltiden. I förlängningen tog Malmö betydande marknadsandelar under senmedeltiden, varpå Skanör/Falsterbo successivt reducerades (Reisnert 2006: 64 ff). Även Nederländerna började ta betydande marknadsandelar under senmedeltiden och under 1600-talet steg landet fram som betydande sillexportör (Postan 1973: 219 ff; Poulsen 2008).

De tyska köpmännens intressen i sillfisket uppmuntrades av den danska kungamakten genom förläningar av mark (koncessionsområden) inom marknadsområdena, så kallade fiter. Inom dessa kunde köpmän från respektive stad samlas och bedriva verksamhet under uppsyn av en egen fogde (Eriksson 1980:70). I Falsterbo låg dessa fitområden mellan den nuvarande stadsbebyggelsen i öster och stranden i väster. Det tidigaste omnämmandet av en marknad i Falsterbo härrör från 1268, i ett brev ställt till lübska borgare (Ersgård 1984). Utifrån skriftliga uppgifter har fitindelningen i Falsterbo kunnat kartläggas i grova drag, såsom en statisk rekonstruktion (figur 2). En förhållandevis sen karta, från 1579, över staden Stettins fit i Falsterbo, tyder på att de varit indelade i rektangulära, långsmala tomter av varierande bredd, mellan gator (figur 3). Kartan visar också att de 59 tomterna kunde ha lustiga kännetecken och namn (oxhuvud, svan, jungfrun, tre sillar och så vidare), samt att det fanns begravningsplats, flera krogar, kompanihus och fögderi (Ersgård 1988: 102 ff).

Figur 2. Rekonstruktion över läget för de olika fiterna inom Skånemarknaden i Falsterbo, av Ragnar Blomqvist (1950). Läget för den aktuella undersökningen bör vara ungefär till vänster om själva ordet »Lübeck».

Marknaden pågick under ett par månader varje år (augusti – oktober) och då i ett närmast frenetiskt tempo. Människor strömmade dit, sparkade igång årets kampanj, reste bodar och tält, återsåg gamla bekanta, fiskade, schackrade, slogs, rensade, ingick kontrakt, horade, lastade av och på, dog, bryggde tran, drev in skatter, söp, grävde diken, serverade mat och dryck, höll mässor. Fisket och handeln fortgick veckan lång, men inte efter mörkrets inbrott för att minimera riskerna för fusk, smuggling och luredrejeri. Och efter marknadens slut drog alla raskt därifrån, till sina ordinarie sysslor med jordbruk, fiske, rättskipning, handel och annat, i

Skegrie, Köpenhamn, Lund och Warnemünde eller helt enkelt någon annanstans än Skånör-Falsterbo. Näset blev inte helt tomt, men närapå. Kvar stod kompanihus, kapell och borgar och kanske några bodar som inte skattats till vindarna eller eldats upp. Och så de två städerna, Falsterbo och Skånör som kanske inte var så särskilt livfulla under resten av året?

Från slutet av augusti till början av oktober samlades tiotusentals människor på Falsterbonäset. Henning S. Eriksson har lagt fram en del siffror: 37 500 fiskare fördelade på 7515 båtar (Falsterbo, slutet av 1520-talet), 167 gälle- och läggekonor (rensade

respektive saltade och förpackade fisk; Falsterbo, 1494), 4000 tunnor sill om dagen (Falsterbo, 1530-talet), 81 danska krogar (Falsterbo, 1494) därtill 3 krogar på varje fit (Falsterbo, 1364), 40 prostituerade från Rostock (till Skånemarknaden, 1267). Hur många handlare, fogdar, grumkarlar (bryggde tran av grum, det vill säga sillrenset), bärare och lastare, sjöfolk på handels skeppen, soldater med mera, som därutöver befolkade marknaden är oklart. Och då stod Skanör inte efter i tillströmning av människor och aktiviteter.

Några svindlande siffror till, för att lyfta fram vidden av själva handeln. Curt Weibull sammanställde och studerade särskilt handeln mellan Lübeck och Skånemarknaden. Under åren 1398–1400 förde staden in över 62000 tunnor sill, enkom från Falsterbo, för vidare distribution (Weibull 1922). Siffran ger egentligen bara ett slags bottenvärde, där man får föreställa sig även alla andra handlares/distributörers siffror. Sillen höll utomordentlig kvalitet och räknades som Europas bästa, så till den grad att fiskhandlare fick vara så goda att »visa flagg» om man sålde annan sill än den skånska (Eriksson 1988: 57).

Skanör och Falsterbo var danska kungalev och undra på att kronan propsade på sin rätt att ta ut skatter, skipa lag och rätt och rekvi-rera sill till sina trupper eller egen försäljning. Det senare var en rättighet som återkommande förhandlades omoch bestreds samt under en period i slutet av 1300-talet till och med kom i händerna på Hansan. Siffrorna ovan är bara ett axplock för att visa vidden av Skånemarknaden. Dessutom handlade man med ytterligare varor, även om de utgjorde kanske bara en tiondel av totalen: textil, vin, järn, bröd, hästar, humle, trä, nötter, skeppsankare med mera diversifierade handeln. Kommersen var kort sagt kolossal, utom de år då sillen inte gick till, vilket hän-

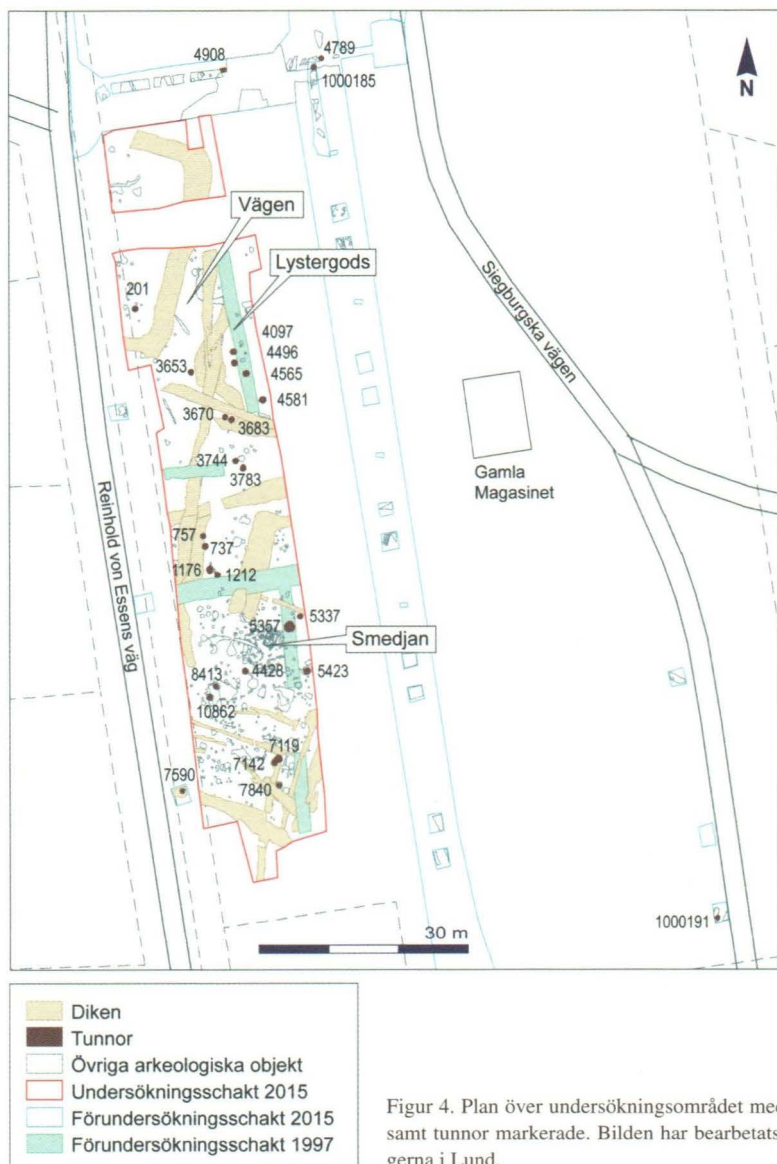
de då och då och allt oftare under 1500-talet (Eriksson 1980: 35 f).

Skånemarknaden och Falsterbo var alltså inte ett och samma, om än nära förbundna. Det anses vara först kring 1300-talets mitt som en permanent stadsbebyggelse kom till stånd, med en nära organisatorisk koppling till marknadsplatserna och med utgångspunkt i associerade merkantila verksamheter (Ersgård 1988). Den äldsta kartan över Falsterbo är från 1661 och visar att bebyggelsen då låg nordväst om stadskyrkan, S:ta Gertrud (Ersgård 1984: 13). Arkeologiska undersökningar inom detta område har påvisat omfattande kulturlager, men det saknas säkra arkeologiska belägg för att bebyggelsen kan föras tillbaka till 1300-talet. I stället har fynden av stenläggningar och husgrunder inom ett område sydväst om S:ta Gertrud föreslagits tillhöra stadsbebyggelsen, vilket skulle ge den medeltida staden ett annat, första läge (Ersgård 1978:6 f; Ersgård 1984, SR 30, 31 och 32; Ersgård 1988: 129 ff). Det är tänkbart att det äldre läget har varit utsatt för bland annat sandflykt (S:ta Gertrud har flera gånger hotats av total översandning; de omgivande kullarna är i själva verket flygsanddynner), vilket sedermera motiverat en omlokalisering till placeringen i nordväst.

Såväl staden Falsterbo som Skånemarknaden gick kraftigt tillbaka under loppet av 1500-talet. Skälet anses vara den ensidiga specialiseringen på kommersiellt fiske i kombination med vikande efterfrågan (reformationen) samt en tilltagande brist på sill (Ersgård 1984 1984: 10). Det innebar inte att aktiviteterna på marknaden upphörde. En fogde från Lübeck besökte så sent som år 1674 Falsterbo. Den avdankade marknaden och näsets alltmer förfallna städer ledde till en rationalisering. De två städerna slogs år 1754 samman till en, betecknad Skanör med

Falsterbo stad. En succession av kartor visar en utveckling från något som år 1661 liknar en enkel bondby med tretton gårdar (Ersgård 1984: 13) till växande sommaridyll, med järnvägsstation och badhotell, på Härads-kartan år 1915. Idag erinrar gatunamn om

fornstora dagar, exempelvis Lybska vägen, Sieburgska vägen, Danzigervägen och Bökarevägen (tunnbindare). Och kvartersnamnet Fiddevången minner om fiterna, som en gång bredde ut sig väster och söder om staden.

Figur 4. Plan över undersökningsområdet med diken, läget för smedjan samt tunnor markerade. Bilden har bearbetats av Henrik Pihl, Arkeologerna i Lund.

Äntligen en rejäl, arkeologisk undersökningsyta

Det här aktuella undersökningsområdet ligger inom det område som enligt skriftliga belägg från 1352 innehades av Lübeck (figur 4; Ersgård 1988: 77). I fitens södra del låg Tyska Kyrkan, vilken omnämns första gången år 1327. Kyrkan revs under senare delen av 1600-talet. I söder låg även borgen Falsterbohus, som uppfördes på 1200-talet och revs i slutet av 1500-talet (Blomqvist 1950). Väster om lübeckarnas fit formades Danzigs fit, troligen som en avdelning vid något tillfälle under slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet (Ersgård 1988: 84 f). Längre ut i väster, bland revlarna, fanns de danska fiskarnas område. Norr om låg ett område som kallades Grumehöjebackarna, där avfallet från sillrenset ska ha beretts till tran (Ersgård 1988: 85). I öster gränsade fiten mot Greifswalds, Stralsunds och Stettins dito. Stadsbebyggelsen Falsterbo låg ytterligare sydost/öster därom.

Långt efter marknadstiden, i mitten av 1800-talet, anlades på platsen ett större parkområde. Öster om detta löpte sedermera järnvägen fram längs ett stationsområde, som invigdes 1904 (Melin 2004: 44 ff). Undersökningsområdet låg direkt väster om järnvägen, inklusive Kattekanalen, som löpte längs densamma. Vid förundersökningen 1997 lokaliserades nedgrävningen för kanalen, som hade utplånat äldre lämningar och därmed inte var aktuell för vidare undersökningar – därav den östra begränsningen av undersökningsområdet (Söderberg 1997). Vid anläggandet av kanalen och järnvägen gjordes en del observationer, främst av pålar samt nedgrävda tunnor längs kanten av en våtmark, som är känd som Lyktekärret (direkt väster om Falsterbo gamla stationshus; Söderberg 1901). Ersgård menar att tunnorna kan ha anbringats för att stabilisera och pla-

nera våtmarken, kanske också för att nyttjas som soptunnor och latriner (Ersgård 1988: 81 ff).

Det aktuella undersökningsområdet mätte cirka 155 x 20 meter, vilket får betecknas som väl tilltaget för att vara Falsterbo. Vissa hinder (olika ledningar, moderna cementbrunnar, stubbar efter stora träd, resterna efter ett hus som stått fram till 1990-talet med mera) medförde att den yta som verkligen till slut undersöktes mätte knappt 1800 kvadratmeter, fördelat på tre större schakt. Detta var dock inte hela uppdraget. Samtidigt skulle kommunen sätta upp belysning, anlägga vägar samt plantera träd i anslutning till de nya villatomterna. Arkeologerna skulle parallellt med den stora undersökningen kontrollera och dokumentera de lämningar som framträdde i schakt som anläggarna tog upp för nämnda jobb. De arkeologiska resultaten från den insatsen – som hade den formella beteckningen förundersökning – är mer splittrade än de från undersökningen, men uppdragen har presenterats i samma arkeologiska rapport (Knarrström & Lindberg 2017).

Bodar, tomtgränser, en smedja och gott om Sieburggods

Det arkeologiska arbetet förlöpte enligt det vanliga mönstret. Vi lät schakta bort skiktet av växtlighet, rötter och matjord – samtidigt som vi metalldetekterade för att fånga upp eventuella fynd. Insatsen gav förvånansvärt klen resultat, utöver rikligt med spik och kapsyler. Vi hade haft förväntningar på att hitta ganska rejält med mynt, eftersom det rörde sig om en handelsplats. Men, hela utfallet blev två mynt av silver. I gropar, jordlager och stolphål påträffade vi ytterligare fyra silvermynt. Vi blev lite förbryllade, men Lars Ersgård (som såklart kom på fältbesök) var inte ett dugg förvånad. Själva myntutväx-

lingen, där sillfångsten byttes mot reda pengar, ska enligt skriftliga källor främst ha ägt rum på redden, inte egentligen på fiterna. Det vi hittade motsvarade i sak ett ordinärt drällande. Mynten var präglade i Rostock, Lübeck, Köpenhamn och Malmö, med dateringar mellan 1365 och 1533.

Under den bruna, humösa matjorden framträdde ett ljusgrått, mycket sandigt skikt. Detta var de urlakade resterna av den markyta som trampades och nyttjades under medeltiden. Det förekom lite fynd i det, i form av mycket små fragment av keramik, lite flinta samt träkol. Informationsvärdet uppfattades som lågt. Dessutom var det omöjligt att urskilja några skiftningar i det, som kunde indikera arkeologiska lämningar i form av raseringsmassor, nedgrävningar och liknande. Så, vi valde att schakta ytterligare något djupare och ungefär 3 decimeter ner under dagens markyta stötte vi på ljus, fin, mjuk sandstrandssand. Och däri urskilde vi mängder av mörka, rundade fläckar och långa, breda mörka stråk: arkeologiska spår efter stolphål, gropar och diken, som fyllts igen med mörkare material än den omgivande sanden.

Jag ska inte gå in på detaljerna kring de olika lämningarna, utan försöka att ge en bild av hur vi tolkade platsen. Undersökningen visade sig inte helt enkel, trots den utomordentligt lättgrävda sanden. Vatten trängde strax upp i schakten eller i de stolphål och gropar vi försökte gräva ut (Falsterbo är som bekant extremt låglänt). När vattnet sprang fram, kollapsade den omgivande sanden och började rinna omkring och sudda ut. Inte bättre tur i torrt och fint väder: då blåste den fina sanden omkring och suddade ut allting. En del av undersökningsytan stod konstant under vatten och vi förmodade att vi hade stött på kanten av Lyktekärret.

Den stora mängden stolphål signalerade

spår efter bebyggelse. Vi hade hoppats kunna rekonstruera form, placering och kanske byggnadsteknik avseende enskilda byggnader, genom att puzzla med de enskilda stolphålen, men uppgiften visade sig övermäktig. Några stolphål kunde bedömas forma en vinglig rad, som efter en vägg, men då lyckades vi inte lokalisera en parallell eller vinkelställd rad, som kunde tolkas som en motstående vägg. Resultatet är inte helt oväntat. Skriftliga källor har uppgivit att det under 1300-talet rörde sig om lättare bodar, tält, vindskydd och liknande, som kanske endast stod en säsong i taget (Ergsgård 1988: 71 ff). Arten av »hus», liksom det faktum att de år från år fått resas på nytt, kan förklara myllret av stolphål.

Stolphålen avtecknade sig främst i den södra delen av undersökningsområdet. Den norra delen dominerades av breda, långa diken, men över egentligen hela undersökningsområdet stötte vi på dem. När vi hade dokumenterat dem i plan och fått överblick kunde vi konstatera att de formade ett mönster: de löpte dels i nordnordostlig/sydsydvästlig riktning, dels i västnordvästlig/ostsydostlig riktning, i ett något oregelbundet med fullt begripligt ruttmönster. Vi tolkade dikena som spår efter tomtindelningar, där nedgrävningarna tjänat dubbla syften som gränser och dräneringar.

I den norra delen tydde mönstret på att en cirka 4,5 meter bred gata gått fram, i nordnordostlig – sydsydvästlig riktning. Längs gatan indikerade tvärgående diken bredden på olika tomter: mellan 20 och 30 meter. Att vi hamnade på gatan, så att säga, innebar emellertid det att vi inte täckte så mycket av själva tomterna, där bebyggelse bör ha funnits och aktiviteter kan ha ägt rum. Till vår grämlse lokaliserade vi exempelvis inte några strukturer att koppla till det omtalade stolphålet från förundersökningen 1997, det

med skålen i lustre ware. Vi kunde bara konstatera att stolphålet måste ha legat nära den västra gränsen för en tomt. Frågan är om det var ett byggnadsoffer, eller en ägomarkering, ett sätt att dumpa en trasig grej eller ett gömställe, har inte fått en tillfredsställande lösning.

En ordentligt urskiljbar lämning utgjordes av ett väl format, rektangulärt skikt med lera. Denna finns inte alls naturligt i Falsterbo, utan måste ha fraktats hit och lagts ut. Initialt övervägde vi att det skulle kunna vara en så kallad Ierbotten (ett arkeologiskt grundligt diskuterat fenomen i medeltida kustmiljöer; se till exempel Ersgård 2006, med däri anförd litteratur). Men undersökningen av leran, samt de närmaste omgivningarna, påvisade i stället att leran lagts ut som fundament för större stenar, som i sin tur lämnat avtryck i det plastiska materialet. Detta, i kombination med att vi lokaliserade en hammarskalle samt en grop med kol, slagg och glödska, ledde oss till slutsatsen att det rörde sig om resterna av en ässja och att lämningarna sammantaget skulle tolkas som spåren efter en smedja. Alls inget unikt fynd. Även på en marknad måste det ha funnits behov av reparationer och att ersätta vissa föremål av metall. Men på Skånemarknaden har arkeologerna inte i någon nämnvärd utsträckning stött på lämningar med prägel av hantverk (som bedrivits på platsen, vill säga), så på så vis är det intressant. Det ger ytterligare dimension åt vad som försiggick på fiterna. I bärlagret under ässjan låg ett mynt, som präglats mellan 1481–1513, vilket ger en tidigaste datering för konstruktionen. Smedjan var följaktligen ett ganska sent kapitel i marknadsplatsens historia.

Keramik utgjorde annars den största posten föremålsfynd. Framför allt hittade vi åtskilliga fragment av den typ av keramik som kallas Sieburggods (märk att, vägen öster

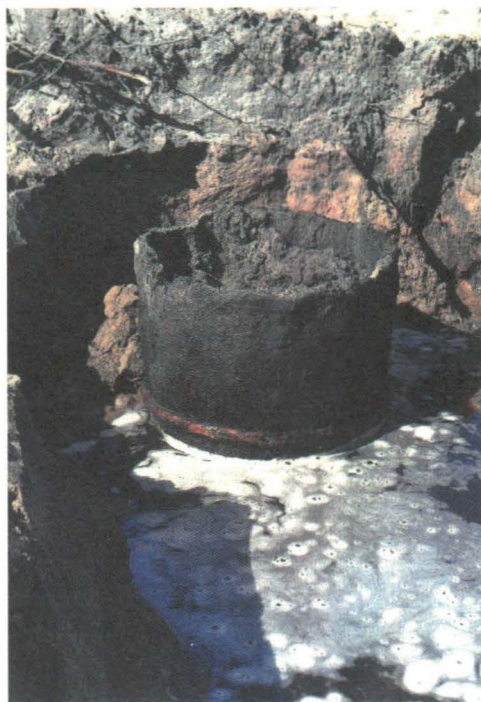
Figur 5. Några fragment av Sieburggods från undersökningen. Foto: Arkeologerna, Lund.

om undersökningsområdet heter just Sieburgska vägen – inte helt obegripligt). Keramiktypen är lätt igenkännligt: ett ljust stengods med glasyr som stöter i orange, med tydliga drejfårar och veckad bottenkant (figur 5). De flesta skärvorna kom ifrån olika krus men det förekom också fragment från bägare. Godset härrör från produktionsorten Sieburg i Tyskland, där tillverkningen går tillbaka i 1200-talet och fortgår fram i 1600-talet. Som importgods förekommer det i skånska sammanhang redan under 1300-talet, men här associeras formerna främst med 1400-talet. Dessutom påträffade vi keramik av typen yngre svartgods (från kannor, krukor, trebensgrytor och krus) respektive äldre rödgods (trebensgrytor). Inga av dateringarna sticker ut från vad man kan förvänta sig av Skånemarknaden, men det är med viss förtydning man ser tecken på matlagning, drickande och ätande. Måhända var vi en krog på spåren? Keramiken dök upp i alla slags sammanhang, stolphål, gropar och diken, och i alla vrår av undersökningen, så något fokuserat läge för ett utskänkningsställe kunde inte beläggas. Att det för övrigt rådde en viss övervikt för Sieburggods får kanske skyllas att de tyska köpmännen inte tagit seden dit de kommit utan tagit med sig seden dit de kommit.

Tunnor

Det var emellertid en sorts fynd, eller i detta fall snarare anläggning, som stod ut bland andra: nedgrävda tunnor. I samband med järnvägs- och kanalbygget 1903 observerades flera tunnor i närområdet och förundersökningen 1997 hade påvisat detsamma inom det aktuella undersökningsområdet. Nu uppdagade vi tunna efter tunna, både inom det huvudsakliga undersökningsområdet och i de schakt som kontrollerades i samband med den intilliggande entreprenaden.

Som synes i texten ovan, så var tunnor en avsevärd stapelvara på Skånemarknaden. Handeln inte bara hanterades i tunnor utan även mättes i bland annat tunnor. År 1375 kom hansestäderna överens om ett mått för

Figur 6. En av många tunnor som påträffades i samband med undersökningen. Den övre delen hade redan förmultnat, innanmätet utgjordes av grå sand – i takt med att den frilades strömmade vattnet in och omgivande sand rasade ned. Foto: Arkeologerna, Lund.

silttunnor; 117,36 liter, så kallat Rostockerband (Nilsson 1987: 42). Tunnbindare fick märka tunnorna med sitt märke och handlarna hade andra märken att stämpla eller rista tunnorna med, för att garantera kvaliteten (Eriksson 1980: 61 ff). Tre cirklar ska ha vikts åt Skånemarknadens sill, annan sill fick märkas med färre cirklar. Kvalitetsmärkning- en skedde inte på Skånemarknaden utan på omlastningsplatser, men regeln var att gamla tomma, redan märkta tunnor inte fick föras tillbaka till marknaden, eftersom det då uppstod risk för sammanblandning. Det fanns naturligtvis regler för att försäkra om att det inte skulle fuskas, med storleken på tunnorna, med mängden salt och fiskens kvalitet. Det finns beräkningar kring ut- och införsel av tunnor (där en del var tomma, men andra kunde innehålla den väsentliga råvaran salt), som tyder på att betydligt färre fördes in än ut (Nilsson 1987: 43). Detta kan innebära att tunnor bands på plats, men hittills har inte någon tunnbinding gett sig arkeologiskt till känna på Skånemarknaden.

De tunnor vi fann var i samtliga fall upp- rättstående, men endast bevarade till en mindre del; den nedre delen, som varit i kontakt med vatten vilket skapat bevaringsför- hållanden (figur 6). Den bevarade delen var inte ens hälften av tunnans utan ofta bara 1/4 eller 1/3. I vissa fall var tunnans helt upplöst, men syntes som en tydlig brun cirkel, cirka en halv meter i diameter, mot den ljusa grundsanden eller den grå fyllningen i gro- par. I andra fall fanns bevarat trä, med tun- nornas stavar i prydlig cirkel, ibland sam- manhållna av ett tunnband av vidjor, ibland med hela eller delar av botten kvar. Dessut- om hittade vi gropar som var så passande for- made, att de måste vara ämnade åt en tunna även om vi inte kunde se några som helst spår. Antingen hade denna tagits bort eller aldrig satts ner. Det var inalles tio tunnor som hade bevarat trä, femton som var alltför för-

multnade för att kunna tas upp och fyra gropar som uppenbart imiterade en »tunngröp».

Vi ville gärna se ett tydligt mönster, där tunnorna relaterade till andra fenomen, exempelvis att de följde Lyktekärret, kanske stod i tomtgränserna eller koncentrerade sig till bebyggelsepåren. Det visade sig dock att de förekom i alla tänkbara lägen och i alla tänkbara anläggningar. Flera var nedgrävda i gropar, som slöt så tätt inpå tunnan att de måste ha varit själva ändamålet. Andra stod i större nedgrävningar, ibland ett par stycken helt tätt intill varandra. Några stod i kanten av diken. Men de allra flesta var placerade så pass grunt, att de även med en äldre markhorisont tagen i beaktande måste ha stuckit upp en bit ovan mark.

En annan företeelse var iögonfallande. Flera av tunnorna saknade botten helt eller delvis och/eller så var stavarna perforerade av en massa hål. En del av hålen kan säkert förklaras med att det var urborrade och igenpluggade kvisthål, men i flera fall var hålen systematiskt placerade runt tunnans nedre del. Vad hade man önskat uppnå med att göra tunnorna genomsläppliga på detta vis?

Tunnor förekommer inte sällan i arkeologiska sammanhang, från historisk tid. Det var sin tids förnämligaste behållare, för frakt och bevarande av livsmedel och varor (Nilsson 1987). Men arkeologerna hittar vanligtvis tunnorna så som de används i sekundärt syfte. De är inte sällan nedsatta i brunnar, som brunnskar. De kan också ha brukats som latriner eller soptunnor. I Falsterbo har de påträffats på flera platser, nyttjade för just sistnämnda ändamål. De tunnor som Söderberg dokumenterade kring sekelskiftet 1800/1900 anses exempelvis ha haft den funktionen, utöver att ha varit en del av planeringen av området (Söderberg 1901; Ersgård 1988: 82). De tunnor vi lokaliserade var emellertid mer utspridda och ett par av dem dessutom nedsatta på ställen som var relativt torra och

höglänta, för att vara Falsterbo (vilket i praktiken kan handla om någon decimeter högre).

Fyllningen i tunnorna utgjordes av sand, färgad i olika bleka strimmor, vilket antyder att de stått öppna och successivt fyllts av flygsand. De innehöll inget avskräde att tala om, inga spår av avföring och heller inga spår av fisk. Det vi noterade var däremot att tunnorna snabbt fylldes med vatten, i takt med att vi grävde ur fyllningen. Kan hålen och de saknade bottendelarna ha varit avsiktliga, i syfte att dra in vatten? Kan det ha varit så, att de ingick i försöken att dränera området? Samtidigt framstår det som relativt skrala insatser, jämfört med de betydligt mer omfattande diken. Skulle det kunna vara så att de i stället har fungerat som rudimentära vattenbehållare, för ett hyfsat osalt vatten? Det är inte svårt att föreställa sig att vatten kan ha krävts för att slabba av kladdiga rensknivar och saltstugna händer, för att skölja ölkrus eller kyla en nysmidd nit. Med tanke på den hopplöst rasfärdiga sanden, dessutom i ett låglänt område med nära till grundvattnet, måste det ha varit ganska omotiverat att gräva djupa brunnar. Vi har helt enkelt inget tydligt svar på detta, men föreslår att tunnorna kan ha dubbla funktioner, som mikrodräneringar och vattenbehållare.

Frågan skulle möjligen kunna belysas ytterligare genom att studera dateringar. Det bevarade träet erbjöd en utmärkt möjlighet att analysera och datera tunnorna, och kasta ljus över frågan när de satts ner. På kuppen skulle vi få chans att få svar på var virket kom ifrån. I samråd med Länsstyrelsen valde vi att disponera projektets medel så att sammanlagt tio tunnor kunde analyseras av Hans Linderson på Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi vid Lunds universitet.

Analyserna visade att virket bestod av främst ek (Linderson 2017). Två tunnor hade

även stavar i bok, bundna samman med stavar av ek. Virket från nio av tunnorna härrörde ifrån norra Polen, den tionde från nordvästra Tyskland eller Nederländerna. Virket från en tunna gick inte att datera, men i åtta fall hade virket avverkats på 1360–1370-talen. Den nionde tunnorna (den nordvästtyska/holländska) gav datering mellan 1270–1399. De närmast samstämmiga resultaten överraskade oss. Dateringarna indikerar alltså att tunnorna sattes ner under en förhållandevis snäv period (tunnorna i sig bör ha haft en begränsad »livslängd«). Det förefaller alltså som om nedgrävningen faktiskt var ett synkroniserat moment i planeringen av området.

Vems fit var det här då?

Upplysningen att virket från de flesta tunnorna härrörde från norra Polen väckte reflektioner. Under 1300-talet var Danzig framträdande i handeln med timmer, bland annat med ek, från Polen, Baltikum och Ryssland (Postan 1973: 97 ff; Wazny 2005; Haneca m.fl 2005). Timmer var också något man handlade med på Skånemarknaden (Eriksson 1980: 56). Undersökningar i näraliggande Trelleborg, där trä påträffades och analyserades, uppdagade samma proveniens och liknande dateringar (Jacobsson 1999). Dessutom visade det sig att undersökningarna av en dörr i Skanörs kyrka gav likalydande resultat: fällningstid 1360–1370-talet, växtplats norra Polen (Hanson & Linderson 2017; Melin 2018). Inte bara det. Det kan dessutom vara så, att virke från dörren kommer från samma träd, som virket i en av tunnorna. Frågan är om virke från Danzig var det föredragna materialet för tunnbindare och andra träarbetare, på Skånemarknaden som helhet och under fler perioder, eller om sammanträffandet inom det aktuella undersökningsområdet representerar något annat?

Proveniensen och dateringen sammanfaller emellertid med ett par intressanta, historiska uppgift. För det första uppgiften om den överenskomna dimensionen på tunnorna, Rostockerband, som ska ha gällt från 1375 (Nilsson 1987:42). Eftersom vi inte hittat mer än nedre delen av tunnorna i intakt skick är det svårt att avgöra om dessa tillverkats före eller efter nämnda beslut. Dateringen skulle annars ha kunnat snävas in ännu mer.

För det andra stipulerades inför undersökningen att området skulle sammanfalla med läget för Lübecks fit, som ska höra till de äldsta. Väster om denna ska vid något tillfälle Danzigs fit ha etablerats, troligen efter 1305, eftersom Lyktekärret fram till dess ansågs ha utgjort skiljet mellan lübsk rätt och dansk rätt. Under 1300-talets senare del pågick det emellertid en tvist mellan Lübeck och Danzig, om var gränsen mellan fiterna skulle gå (Ersgård 1988: 77 f). Det skulle faktiskt kunna vara så, att de nedgrävda tunnorna indirekt vittnar om Danzigs territoriella framryckningar på marknadsplatsen i Falsterbo. Tvisten var inte enbart ett papperskrig utan Danzig satte verkligen ned sin fot. Eller sina tunnor.

Vi vet inte om materialet i fler tunnorna från Skånemarknaden skulle kunna vara från norra Polen (och Danzig). Vi har ingen klarhet i om alla tunnorna kom i färdigt skick (även om det verkar som om merparten gjorde det) eller om virke skeppades in och bearbetades på plats eller till och med anlände som färdiga tunnastavar, vilket Melin skriver i sin artikel om kyrkdörren från Skanör (Melin 2018: 256). Diskrepansen mellan antalet tunnorna som skeppades in respektive ut, mellan Skånemarknaden och Lübeck, kanske inte handlar om skånsk/dansk råvara och/eller produktion, utan om att Danzig var direktleverantör? Vi vet inte om skicket att gräva ner tunnorna, med den här arten av avsiktligt riggad genomsläpplighet, var något som pågick på fler

håll på marknaden vid Falsterbo (eller vid Skanör, närmast). Kan det vara marknadens lösning på brunnar? Eller är fenomenet enkom kopplat till gränsen mellan Lübecks och Danzigs fit? Korrelationen ifråga om virket från Skanörs kyrkdörr och tunnan från Falsterbo är i sin tur uppseendeväckande. I fortsättningen kan man hoppas att fler arkeologiska och antikvariska projekt avsätter analysmedel åt vedart och dendrokronologi, i de fall man finner bevarat trä i Skanör och Falsterbo, för att bidra till att klargöra frågorna.

Tack till!

Sofia Lindberg, Christoffer Hagberg, Ola Kronberg och Mollie Rey Ellam, som tampades med sanden på plats i Falsterbo. Lars Ersgård, som intresserat lämnat goda råd och inpass. Hans Linderson, som engagerat grep sig an geggiga påsar med träbitar och avgav en viktig analys. Karl-Magnus Melin, som vänligt delat med sig av forskningen kring Skanörs kyrkdörr. Bengt Söderberg som läste artikeln i manus och kommenterade.

Summary

The medieval Scanian market was a considerable economic factor, of immense importance far beyond the province itself. The trade was based on salted herring, which was exported to Europe in enormous quantities, packed in tens of thousands of barrels. The Hanseatic League kept commission on the trade, and the Danish king collected the substantial taxes. Each year, during a couple of months, fishermen, tradesmen and all the necessary hang-arounds gathered on the Falsterbo peninsula to work the trade. Since the business was so important and the number of people involved so great, the market zone was divided into specific areas (known as

“fit”) for different Hanseatic towns – that facilitated law, order and taxing.

This article introduces the results of an archaeological excavation that took place in 2015, in the Lübeck fit next to the town of Falsterbo. The excavation revealed trenches that had clearly divided the fit into different plots, along a street running in a north – south direction. Parts of plots on one side of the street were uncovered. A vast amount of postholes within the plots indicated remains of buildings, but the layout patterns were irregular and impossible to interpret, and were probably due to the temporal character of the houses (or sheds). Remains of a smithy was identified, dating back to the 15–16th centuries. Finally, several remains of half-buried barrels were discovered. Some were completely dissolved, only preserved as a brown colouring, but ten barrels had enough wood to undergo dendrochronological analysis. The analysis showed that eight out of ten barrels were made up of oak or/and beech wood from northern Poland, and dated to about the 1360–1370s. Furthermore, the barrels was purposely made permeable, through lacking of bottom lid or from several, systematically drilled holes. With the high ground water level, water must have at least half filled the barrels, which didn't contain much more than sand (the same material as in the ground layers).

The analysis and observations have yet few comparisons within the Scanian market organisation on the Falsterbo peninsula, and therefore it is too early to say whether the provenance in question is the common preference of all times or only at that point, why the barrels were put down at that very piece of land and why they were made permeable. Judging from historical sources, the time-span coincides with a fit-border conflict between Lübeck and Danzig. Suggestively, the barrels had several purposes: as means of

claiming a part of a fit, as a method of draining soggy terrain and possibly at the same time as containers of fairly fresh water – a rudimentary form of wells.

Referenser

- Blomqvist, R. 1950. Falsterbohus. *Kulturen, Årsboken till medlemmarna* 1950.
- Eriksson, S. H. 1980. *Skåneområdet*. Højbjerg.
- Ersgård, L. 1977. Aktuellt om antikvariskt. Utgrävt i Skanör. *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland*. Nr 4, 1977.
- Ersgård, L. 1978. Det medeltida Falsterbo – aktuella problem och undersökningar. *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland*. Nr 4, 1978.
- Ersgård, L. 1980. Falsterbohalvön – en undersökning av medeltida agrar bebyggelse i sydvästra Skåne. *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland*. Nr 3, 1980.
- Ersgård, L. 1984. Skanör-Falsterbo. *Riksantikvarieämbetet och Statens historiska Museer Rapport Medeltidsstaden* 53. Stockholm.
- Ersgård, L. 1988. »Vår marknad i Skåne». *Bebyggelse, handel och urbanisering i Skanör och Falsterbo under medeltiden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 4. Stockholm.
- Ersgård, L. 2002. Nytt ljus över Falsterbo. Arton år efter 'Medeltidsstaden'. I: *Märkvärd, medeltida. Arkeologi ur en lång skånsk historia*. Red. M. Mogren. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 43. Stockholm.
- Ersgård, L. 2006. Lerbottnarna och det tidigmedeltida samhället. I: *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*. Red. Larsson, S. Stockholm/Malmö.
- Haneca, K., Wazny, T., Van Acker, J. & Beeckman, H. 2005. Provenancing Baltic timber from art historical objects: success and limitations. *Journal of Archaeological Science*, Volume 32, Issue 2 2005.
- Hansson, A. & Linderson, H. 2017. Dendrokronologisk analys av den gamla kyrkdörren i Skanör kyrka, LUHM 21065B fotoanalys. Lunds universitet. *Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2017:19*.
- Knarrström, A. & Lindberg, S. 2017. Falsterbo 2:40–44 och 2:1 m.fl. Tomter, tunnor och en smidesverksstad på lübeckarnas fit på Skåne marknaden. Arkeologisk förundersökning och undersökning 2015. Skåne, Vellinge kommun, Falsterbo socken, fastighet Falsterbo 2:40–44 och 2:1 m.fl., fornlämning Falsterbo med Skanör 15:1. *Arkeologerna, Rapport 2017:130*.
- Linderson, H. 2017. Dendrokronologisk analys av tio tunnor och en stock funna vid arkeologisk utgrävning på Falsterbo 2:40–44. Skåne. Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2015:57. I: Knarrström, A. & Lindberg, S. 2017. Falsterbo 2:40–44 och 2:1 m.fl. Tomter, tunnor och en smidesverkstad på lübeckarnas fit på Skåne marknaden. Arkeologisk förundersökning och undersökning 2015. Skåne, Vellinge kommun, Falsterbo socken, fastighet Falsterbo 2:40–44 och 2:1 m.fl., fornlämning Falsterbo med Skanör 15:1. *Arkeologerna, Rapport 2017:130*.
- Melin, C. 2004. *Skanörs och Falsterbos historia från A till Ö*. Höllviken.
- Melin, K-M. 2018. Medieval counter rebated doors. A door from the Diocese of Lund compared with the English examples. I: *Studies in the History of Services and Construction. The Proceedings in the Fifth Conference of the Construction History Society*. Red. Campbell, J. W. P., Baker, N., Boyington, A., Driver, M., Heaton, M., Pan, Y., Schoenefeldt, H., Tutton, M & Yeomans, D. Cambridge.
- Nilsson, T. 1987. Tunnan – containerns föregångare. *Kulturen, Årsboken till medlemmarna* 1987.
- Postan, M. M. 1973. *Medieval trade and finance*. Cambridge.
- Poulsen, B. 2008. *Dutch Herring. An Environmental History, c. 1600–1860*. Close Encounters With the Dutch (Book 3). Amsterdam.
- Rydbeck, O. 1935. *Den medeltida borgen i Skanör*. Lund.
- Söderberg, B. 1997. Arkeologisk förundersökning. Skåne, Falsterbo, del av Falsterbo 2:1 (område B). RAÄ 15, Medeltida stadsområde. 1997. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport 1997:65*.
- Söderberg, S. 1901. Undersökningar vid Falsterbo. *Historisk tidskrift för Skåneland* Bd 1.
- Wazny, T. 2005. The origin, assortments and transport of Baltic timber. I: *Constructing Wooden Images: Proceedings of a Symposium on the Organization of Labour and Working Practices of Late Gothic Altarpieces in the Low Countries. Brussels, Belgium, 25–26 October 2002*. Red. Van de Velde, C., Beeckman, H., Van Acker, L. & Verhaeghe, F. Bryssel.
- Weibull, C. 1922. *Lübeck och Skåne marknaden*. Lund.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund. E-post: gert_jeppsson@hotmail.com

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://tidskriftenale.kultursupport.se>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2018, 250 kronor, kan insättas på plusgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Frågor rörande medlemskap, adressändring m.m.

Elisabeth Reuterswärd 046-30 44 10, elisabeth.reutersward@gmail.com

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund eller hos redaktören. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Universitetslektor Björn Magnusson
Staaf, Lund, ordf.

F. museichef Göran Larsson, Lund, v.ordf.

Fil.dr Bodil Persson, Lund, sekr.

VD Anders Persson, Lund, v.sekr.

Fil.dr Elisabeth Reuterswärd, Lund,
skattmästare

Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund,
redaktör

Professor Lars Berggren, Lund

Fil.dr Solveig Fagerlund, Viken

Professor Tomas Germundsson, Lund

1:e antikvarie Mikael Henriksson, Ronneby

Antikvarie Anders Håkansson, Halmstad

Museichef Per Karsten, Lund

Landsarkivarie Göran Kristiansson, Lund

Fil.dr Johan Lundin, Malmö

Kulturmiljödirektör Mats Riddersporre,
Malmö

Professor Sten Skansjö, Lund

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

ANDREAS MANHAG

Adam van Dürens kungliga porträttgalleri
En omtolkning av fyra, år 1524 skulpterade, porträtt i
Lunds domkyrkas norra tvärskepp

I

ANDERS PERSSON

»Stalloxens jul» på Krageholms slott år 1730 – Kort om stalloxar i Skåne

9

KARIN LUNDQVIST

Glas- och bärnstenspärlorna från ESS-gravfältet

14

ANNIKA KNARRSTRÖM

Arkeologi på en fit i Falsterbo

26

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-runa – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.